

Tarihsel Travmadan Kutsal Şiddete: İsrail'in Teolojik Meşruiyet Arayışının Kökleri

From Historical Trauma to Sacred Violence: The Roots of Israel's Search for Theological Legitimacy

■ Mahmut Aydın

Samsun Üniversitesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi | 0000-0001-7662-3931 | mahmut.aydin@samsun.edu.tr, mahmuta@omu.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, İsrail'in siyasal söyleminde şiddetin askeri ya da güvenlik temelli bir araç olmaktan çıkıp etik sorgulamayı askıya alan kutsal bir zorunluluk rejimi içinde nasıl meşrulaştırıldığı incelenmektedir. Çalışmanın çıkış noktasını, 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas ve çeşitli Filistinli gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırının ardından İsrail'in Gazze'de yürüttüğü, soykırma varan yıkıcı şiddet oluşturmaktadır. Bu bağlam, şiddetin konjonktürel bir güvenlik kriziyle açıklanamayacağını düşündürmekte; tarihsel travma, teolojik hafıza ve siyasal söylemin iç içe geçtiği daha derin bir meşruiyet arayışının varlığına işaret etmektedir.

Makalede, kutsal şiddet ne doğrudan dini metinlerin kaçınılmaz bir sonucu ne de salt stratejik rasyonaliteyle açıklanan bir siyasal refleks olarak tanımlanmaktadır. Temel argüman, kutsal şiddetin, Babil Sürgünü ve Holokost gibi kurucu travmaların kutsal hafıza aracılığıyla siyasal dile tercüme edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir teo-politik meşruiyet rejiminin ürünü olduğudur. Bu çerçevede Tanah'ta yer alan *Amalek* ve *Herem* (*toptan yok etme emri*) anlatılarının, modern siyasal söylemde literal biçimde uygulanan dini hükümler olarak değil, düşmanı kolektif ve ontolojik bir tehdit şeklinde tasavvur eden zihinsel yapılar olarak yeniden üretildiği savunulmaktadır. 7 Ekim sonrasında Gazze'de yaşananlar, bu çalışmada belirli bir vaka analizinden ziyade, söz konusu teo-politik meşruiyet rejiminin güncel işleyişini görünür kılan analitik bir odak olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın normatif boyutunda, kutsal metinlerin ahistorik ve literal biçimde siyasal alana taşınmasına karşı etik hermenötik yaklaşım merkeze alınmaktadır. Etik hermenötik, kutsal metinleri tarihsel bağlam, beşerî yorum ve ahlaki sorumluluk çerçevesinde yeniden düşünmeyi mümkün kılan kutsal şiddeti teolojik bir kader olmaktan çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, uluslararası insancıl hukuk ve kamusal etik ile birlikte değerlendirildiğinde, şiddetin kutsal zorunluluk söylemiyle meşrulaştırılmasına karşı bütüncül bir normatif çerçeve sunmaktadır. Sonuç olarak makalede, kutsal şiddetin kaçınılmaz bir olgu olmadığı; etik, hukuki ve kamusal denetime açık bir siyasal olgu olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Şiddet, Tarihsel Travma, Teo-politik Meşruiyet, Etik Hermenötik, Gazze, Uluslararası Hukuk.

Abstract

This article examines how violence in contemporary Israeli political discourse is legitimized not merely as a military or security instrument but as a form of sacred necessity that suspends ethical scrutiny. The point of departure is the attack carried out by Hamas and Palestinian resistance groups on 7 October 2023, and the subsequent large-scale genocidal military violence in Gaza. This suggests that violence cannot be explained solely through situational security concerns but rather points to a deeper regime of legitimation shaped by the interplay of historical trauma, theological memory, and political discourse.

This article does not approach sacred violence as an inevitable outcome of religious texts or as a purely strategic political reaction. Instead, it argues that sacred violence emerges from a theo-political regime of legitimacy produced through the translation of foundational traumas—such as the Babylonian Exile and the Holocaust—into contemporary political language through sacred memory. Within this framework, biblical narratives of *Amalek* and *herem* are shown to be reproduced in modern political discourse not as literal theology but as mental structures that construct the enemy as a collective and ontological threat. Gaza is treated not as a conventional case study but as an analytical threshold that renders the contemporary operation of this legitimation regime visible.

The normative dimension of this article foregrounds ethical hermeneutics as a response to the ahistorical and literal mobilization of sacred texts in political violence. Ethical hermeneutics re-situates sacred texts within their historical context, human interpretation, and moral responsibility, thereby challenging the notion of sacred violence as theological destiny. When combined with international humanitarian law and public ethics, this approach offers a comprehensive normative framework for limiting violence justified by claims of sacred necessity. Ultimately, this article contends that sacred violence is not inevitable but a political phenomenon open to ethical, legal, and public accountability.

Keywords: Sacred Violence, Historical Trauma, Theo-political Legitimacy, Ethical Hermeneutics, Gaza, International Law.

Atıf/Citation:

Chicago | Aydın, Mahmut. 2026. "Tarihsel Travmadan Kutsal Şiddete: İsrail'in Teolojik Meşruiyet Arayışının Kökleri" *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 31 (61): 285-317. <https://doi.org/10.20519/divan.1901674>

Debate
Tartışma

ISSN 1309 - 6813
e-ISSN 3108-7876

Açık Erişim
Open Access

Cilt Volume 31
Sayı Issue 61 (2026/2): 285-317
DOI: 10.20519/divan.1901674
İZ: JA67WE28AU

Gönderim/Received:
03.03.2026

Kabul/Accepted:
01.08.2026

Yayınlanma/Publication:
03.08.2026

GİRİŞ

İsrail devletinin siyasal söyleminde şiddetin meşrulaştırılma biçimleri çoğunlukla güvenlik kaygıları, askerî zorunluluklar ve konjonktürel tehditler üzerine temellendirilmektedir. Bu yaklaşımda şiddet, rasyonel ve araçsal bir siyasal tercih olarak inşa edilirken onun ahlaki ve normatif boyutları ikincil konuma itilmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda ortaya çıkan söylemler ve uygulama örnekleri, şiddetin yalnızca stratejik bir araç olarak kullanılmadığını, etik sorgulamayı görmezden gelen daha kapsamlı bir meşruiyet rejimi içinde anlam kazandığını göstermektedir. Bu durum, şiddetin sınırlarının hangi tarihsel ve düşünsel dinamikler aracılığıyla muğlaklaştığı sorusunun yeniden ve daha derinlikli biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Hamas'ın öncülüğünde Filistinli direniş gruplarının 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail'e yönelik gerçekleştirdiği saldırı ve sonrasında İsrail'in Gazze'ye yönelik yürüttüğü, soykırıma varan yıkıcı şiddet ve baskı politikaları bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Devam eden gelişmeler, şiddetin askerî ya da güvenlik merkezli bir olgu olmanın ötesinde, dinî, tarihsel ve kimlik temelli anlatılarla örülü, daha geniş bir çatışma rejimi içinde anlamlandırıldığını göstermiştir. “Akse Tufanı” olarak isimlendirilen saldırının ardından İsrail'in Gazze'ye yönelik gerçekleştirdiği yıkıcı askerî saldırılar, sivil nüfus üzerinde ağır insani yıkıma neden olmuş; Gazze'yi kitlesel yerinden edilmelerin, altyapı tahribatının ve temel yaşam imkânlarının ortadan kalktığı, günümüzün en ağır insani krizlerinden birinin yaşandığı bir coğrafyaya dönüştürmüştür. Ortaya çıkan tablo, yaşananların salt konjonktürel bir güvenlik kriziyle açıklanamayacağını açıkça göstermektedir. Bu durum, şiddetin hangi tarihsel, teolojik ve ahlaki anlatılar üzerinden meşrulaştırıldığının sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada kutsal şiddet, dinî metinlerin kaçınılmaz bir sonucu olarak görülmediği gibi, güncel siyasal tehditlere verilen konjonktürel bir tepki olarak da açıklanamamaktadır. Temel varsayım, modern kutsal şiddetin tarihsel travmaların teolojik hafıza aracılığıyla siyasal dile tercüme edilmesi sürecinde inşa edilen karmaşık bir teo-politik meşruiyet rejiminin¹ ürünü olduğudur. Bu yaklaşım, Yahudi kolektif kimliğini yalnızca tarihsel veya etnik bir aidiyet olarak değil, kutsal hafıza, ortak semboller ve dinî anlatılar aracılığıyla sürekli yeniden üretilen toplumsal bir tasavvur olarak ele almaktadır. Nitekim Jacob Neusner, Yahudilikte “İsrail”i belirli bir tarihsel nüfusu ya da

1 Bu çalışmada “teo-politik meşruiyet rejimi” kavramı, tarihsel travmanın kutsal hafıza aracılığıyla siyasal dile tercüme edilmesi sonucunda ortaya çıkan; devlet şiddetini ilahi irade, tarihsel zorunluluk ve varoluşsal güvenlik söylemleri üzerinden meşrulaştıran söylemsel ve kurumsal mekanizmaların bütününe ifade etmek üzere analitik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu kavramsallaştırma, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınan tarihsel travma, kültürel bellek, kutsal şiddet ve siyasal meşruiyet literatürüne ilişkin kuramsal tartışmaların sentezinden hareketle oluşturulmuştur.

siyasal örgütlenmeyi ifade eden bir kategori olarak değil, dinî sistem tarafından sürekli yeniden üretilen “sosyal metafor” olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre “İsrail”, ortak kutsal anlatılar, semboller ve kolektif hafıza sayesinde her kuşakta yeniden inşa edilen dinî-toplumsal bir varlıktır. Dolayısıyla Babil Sürgünü ve Holokost, yalnızca geçmişte yaşanmış tarihsel felaketler değil, “İsrail” tasavvurunu sürekli yeniden üreten kurucu hafıza pratikleri olarak güncel siyasal söylemi besleyen canlı referanslara dönüşmektedir.²

Bu tür bir meşruiyet rejiminde şiddet, ahlaki muhasebeye açık siyasal bir tercih olmak yerine, ertelenemez ve kaçınılmaz bir tarihsel görev olarak çerçevelenmektedir. Tarihsel koşullar içinde ortaya çıkan ve belirli siyasal nedenlere dayanan çatışmalar, bu söylem aracılığıyla iyi ile kötünün mutlak mücadelesinin bir parçası olarak yeniden anlamlandırılmaktadır. Böyle bir kavramsal çerçevede düşman, müzakere edilebilir bir siyasal aktör olarak değil, kutsal düzenin sürekliliğini hedef alan ontolojik bir tehdit biçiminde temsil edilmektedir. Bu temsil mantığı, şiddeti yalnızca meşru bir araç konumuna yerleştirmekle kalmamakta, onu ahlaki denetimin ötesine taşınan zorunlu bir eylem olarak yeniden düzenlemektedir.³

Bu çalışma, söz konusu teo-politik meşruiyet rejiminin kuruluş ve işleyiş dinamiklerinin çözümlemesi amacıyla üç temel ekseninde ilerlemektedir. İlk olarak tarihsel travmanın kutsal hafıza aracılığıyla siyasal dile nasıl tercüme edildiği ve bu tercümenin modern şiddet pratiklerine nasıl meşruiyet sağladığı analiz edilmektedir. İkinci olarak Yahudi kutsal metni Tanah'ta⁴ yer alan *Amalek* ve *herem* anlatılarının modern siyasal söylemde doğrudan teolojik referans işlevi taşımak yerine, düşmanı kolektif, ayrıştırılamaz ve süreklilik arz eden bir tehdit olarak tanımlayan zihinsel şemalar biçiminde nasıl yeniden üretildiği tartışılmaktadır. Bu bağlamda Gazze, belirli bir askerî vaka olmaktan ziyade, bu meşruiyet rejiminin güncel işleyişini görünür kılan analitik bir odak olarak ele alınmaktadır.

Üçüncü ve tamamlayıcı boyut, normatif bir sorgulamayı içermektedir. Bu çerçevede, kutsal metinlerin veya dinî geleneklerin mutlak biçimde şiddeti meşrulaştırdığı yönündeki teolojik determinist yaklaşımların analitik açıdan yetersiz kaldığı savunulmaktadır. Esas sorun, kutsal metinlerin *ahisto-*

2 Jacob Neusner, *Judaism and Its Social Metaphors: Israel in the History of Jewish Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 11–15.

3 Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, Gözden geçirilmiş 4. bs. (California: California Press, 2017), 182–185, 213–221.

4 Yahudi yazılı kutsal metinleri Türkçede yaygın olarak “Eski Ahit” adıyla anılmaktadır. Bununla birlikte, dinler tarihi alanında, dinî geleneklerin kendi kavramlarını esas almanın kavramsal tutarlılık ve metodolojik isabet açısından daha uygun olduğu kabul edilmektedir. Bu anlayıştan hareketle, çalışmada “Eski Ahit” yerine Yahudi geleneğinin kendi adlandırması olan “Tanah” kavramı tercih edilmiştir.

rik (tarihdışı) ve *literal* (lafzî) bir okuma biçimiyle doğrudan siyasal alana taşınmasıdır. Bu yorum biçimi, şiddeti meşrulaştırmakta ve böylece onu dinî bir yükümlülük ve ahlaki bir sorumluluk olarak gören zihniyet kodlarının oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla alternatif bir yorum yaklaşımına ihtiyaç olduğu aşîkârdır. Bu bağlamda etik hermenötik, kutsal metinleri tarihsel bağlam, yorum çoğulluğu ve ahlaki sorumluluk çerçevesinde yeniden düşünmeyi mümkün kılan merkezî bir kuramsal araç olarak önerilmektedir.

Son olarak, çalışmada etik hermenötik ile uluslararası hukuk ve kamusal etik arasındaki ilişki tartışılarak kutsal şiddetin sınırlandırılmasına yönelik bütüncül bir normatif çerçeve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Uluslararası insancıl hukuk bu bağlamda yalnızca teknik normlar bütünü şeklinde değil, kamusal vicdanın kurumsallaşmış tezahürü olarak kavramsallaştırılmaktadır. Böylece kutsal şiddet, kaçınılmaz bir tarihsel kader anlatısına hapsedilmek yerine, etik, hukuki ve kamusal denetime tabi siyasal bir olgu olarak yeniden konumlandırılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, İsrail devletinin Filistinlilere yönelik şiddetini ve baskı politikalarını güvenlik, uluslararası hukuk ve din eksenli açıklamalarla sınırlı kalmadan; tarihsel travma, kutsal hafıza ve siyasal meşruiyet arasındaki etkileşim üzerinden bütüncül bir teo-politik analiz çerçevesinde değerlendirmektedir.

1. TARİHSEL ARKA PLAN

İsrail devletinin kuruluşu, salt bir “ulusal kurtuluş hareketi” anlatısı içinde açıklanabilecek bir süreç değildir. Modern uluslararası sistemin diplomatik araçları, büyük güç siyasetinin çıkar dengeleri ve Siyonist hareketin tarihsel hedef üretme kapasitesi bağlamında değerlendirilmelidir. İsrail’i benzer ulus-devlet deneyimlerinden ayıran başlıca özelliklerden biri, siyasal meşruiyetini önemli ölçüde kutsal metinlere dayalı tarihsel bir anlatı üzerine inşa etmiş olmasıdır. Bu özellik, Yahudi ulusal projesini yalnızca politik bir girişim olmaktan çıkararak teo-politik bir meşruiyet rejimi hâline dönüştürmüştür. XIX. yüzyılın sonlarında doğan Siyonizm, Avrupa merkezli ulus-devlet paradigmasının Yahudi düşünce dünyasındaki yansıması olarak şekillenmiştir. Bununla birlikte Siyonist hareket, klasik Avrupa milliyetçiliklerinden farklı bir meşruiyet mimarisi geliştirmiştir. Kolektif kimlik, seküler tarihsel referansların yanı sıra Tanah merkezli kutsal tarih anlatılarının modern ulusal proje doğrultusunda yeniden yorumlanmasıyla temellendirilmiş, böylece ulusal proje hem politik hem de teo-politik bir çerçevede anlamlandırılmıştır.⁵

5 Enzo Traverso, *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi*, çev. Zeynep Bursa (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016), 120; Şlomo Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi? Kita-*

Bu dönüşümün simgesel başlangıç noktası, Theodor Herzl'in 1896 yılında yayımladığı *Der Judenstaat* adlı eseridir. Herzl'in programı, Avrupa'daki antisemitizme verilen siyasal bir yanıt niteliği taşır. Herzl, *Tanah*'ta yer alan "vadedilmiş toprak" anlatısını seküler bir siyasal hedefe tercüme etmiştir.⁶ Böylece kutsal vaat, diplomatik ve hukuki bir projeksiyona dönüştürülmüş; teolojik referans, modern siyasal tahayyülün kurucu unsurlarından biri hâline getirilmiştir. Bu gelişme, kutsal anlatının sembolik ufkunun uluslararası hukuk ve diplomasi zeminine taşınması anlamına gelmektedir. Bu yönüyle Siyonizm, modern siyasal meşruiyet ile Yahudi kutsal geleneğinin sembolik kaynaklarını aynı ideolojik çerçevede buluşturan ve bunları ulusal egemenlik iddiasının kurucu unsurları hâline getiren özgün bir teo-politik proje olarak ortaya çıkmıştır.⁷

Siyonist hareketin iki temel boyutu bulunmaktadır. İlk olarak, Avrupa'daki milliyetçilik dalgası Yahudi toplumunda kolektif siyasal bilinç ve ulusal özne fikrini güçlendirmiştir. İkinci olarak bu bilinç, *Tekvin* 15: 18–21'de İbrahim peygamberle yapılan ahit anlatısına dayandırılarak tarihsel süreklilik ve ilahi vaat fikriyle temellendirilmiştir. Böylece kutsal metin, "vadedilmiş toprak" iddiasının hem hukuki hem de ahlaki dayanaklarından biri olarak yeniden yorumlanmıştır.

Bu süreci, teolojinin diplomasiye tercümesi şeklinde kavramsallaştırmak mümkündür. Başka bir ifadeyle, tarihsel bağ ve kutsal anlatı mirası, modern uluslararası sistemin kavram setine uyarlanmış; sembolik ve teolojik referanslar diplomatik ve siyasal dile entegre edilmiştir. Anthony D. Smith'in altını çizdiği gibi, modern milliyetçilik bütünüyle yeni bir ideolojinin inşa olmaksızın ziyade, geleneksel dinlerin mitlerini, sembollerini, kutsal mekânlarını ve kolektif hafızasını yeniden yorumlayarak siyasal meşruiyet üretmektedir.⁸ Bu çerçevede İsrail'in kuruluş anlatısı da kutsal hafıza ile modern egemenlik iddiasını iç içe geçirerek, seküler ulus-devlet sisteminin egemen olduğu uluslararası düzlemde kendine özgü ve istisnai bir meşruiyet zemini oluşturmuştur.⁹

1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, söz konusu ideolojik dönüşümün siyasal düzlemde kurumsal bir karşılık bulduğu ilk somut eşik olarak değerlendirilebilir. İngiltere'nin Filistin'de bir "Yahudi yurdu" kurulmasına destek

bı Mukaddesten Siyonizme, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 139-148; Salime Leyla Gürkan, "Siyonizm'in Seküler ve Dini Temelleri," *Dosya* (Kasım 2023): 14-16, erişim 10 Temmuz 2026, https://www.researchgate.net/publication/375182201_Siyonizm'in_Sekuler_ve_Dini_Temelleri.

6 Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Sedat Demir (İstanbul: Ataç Yayınları, 2007).

7 Enzo Traverso, *Yahudi Modernitesinin Sonu*, 120-121.

8 Anthony D. Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 4-8.

9 Alan R. Taylor, *İsrail'in Doğuşu*, çev. Dilek Akari (İstanbul: Pınar Yayınları, 2000), 12-15.

vermesi, sadece jeopolitik çıkar hesaplarıyla sınırlı bir stratejik hamle olarak değerlendirilemez. Bu adım, aynı zamanda, Batı Hristiyanlığındaki belirli teolojik yaklaşımların siyasal kararlara yansımalarının bir tezahürü niteliğindedir. “Seçilmiş halk” ve “vadedilmiş toprak” kavramları, özellikle Avrupa’daki Protestan Siyonist çevreler tarafından güçlü biçimde desteklenmiş; bu destek, İsrail’in kuruluş ve varlık anlatısını dinî ve siyasal unsurları iç içe geçiren bir medeniyet projesi çerçevesinde yeniden üretmiştir.¹⁰ Bu gelişme, Batı siyasal düşüncesinde kutsal tarihin modern diplomatik dile tercüme edilmesinin en tipik örneklerinden biri olarak görülebilir.

Holokost ise bu sürecin geri döndürülemez bir ivme kazanmasına yol açan tarihsel kırılma noktasıdır. Zira Nazi soykırımı, Yahudi tarihinde eşi görülmemiş bir yıkım yaratmakla kalmamış, aynı zamanda İsrail devletinin siyasal ve ahlaki meşruiyetini küresel ölçekte tahkim eden kurucu bir travma işlevi de görmüştür. Holokost sonrasında “Yahudi devleti” fikri, uluslararası kamuoyunda tarihsel bir zorunluluk ve ahlaki bir telafi mekanizması olarak algılanmaya başlamış; bu algı da İsrail’in kuruluşunu siyasal bir proje olmaktan çıkararak etik bir gereklilik düzlemine taşımıştır.

Bu dönemde Tanah’ta yer alan “Tanrı’nın halkını kurtarma” anlatısı, Holokost’un yarattığı kolektif travma ışığında yeniden yorumlanmış ve İsrail devletinin kuruluşuna tarihsel olduğu kadar metafizik bir anlam da yüklenmiştir.¹¹ Böylece İsrail’in ortaya çıkışı, modern devletleşme sürecinin ötesine taşınarak ilahi vadin tarih sahnesindeki gerçekleşmesi şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu yorum, Holokost’u Yahudi kolektif hafızasında Tanah’taki vaat ve kurtuluş temalarının yeniden anlam kazandığı kurucu bir tarihsel kırılma olarak konumlandırmıştır. Sonuçta Holokost, tarihsel hafızanın bir parçası olarak kalmayarak İsrail’in politik varoluşunun metafizik zeminine dönüşmüştür. Travma ile Tanah’ın “Tanrı’nın halkını kurtarma” anlatısının birleşmesi, teolojik hafızanın siyasal kimliğe tahvil edildiği bir meşruiyet çerçevesi üretmiştir.

Bu noktada Babil Sürgünü ile Holokost arasındaki ilişki özel bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada Babil Sürgünü ile Holokost, birbirinden yalıtılmış iki tarihsel hadise olarak değil; Yahudi kolektif hafızasını, modern Yahudi siyasal düşüncesini ve İsrail devletinin siyasal tahayyülünü şekillendiren iki kurucu travma katmanı olarak ele alınmaktadır. Babil Sürgünü, Tanah’ın teolojik söylemini, seçilmişlik anlayışını ve düşman tasavvurunu biçimlendiren

10 Bernard Lewis, *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years* (New York: Scribner, 1995), 214. Hristiyan siyonizmiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Servet Doğan ve Mahmut Aydın, “Christian Zionism and Its Impact on USA Politics,” *Milel ve Nihal* 21 (2024): 47-73.

11 David Biale, *Blood and Belief: The Circulation of a Symbol Between Jews and Christians* (Berkeley: University of California Press, 2007), 64. Ayrıca bkz. Nurlan Muminov, “Holokost Anlatısının İsrail Devlet Kimliği İnşasındaki Rolü ve Arap Ülkelerine Yönelik Dış Politikasına Etkisi” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 67-115.

temel tarihsel kırılma noktalarından biri olurken; Holokost ise bu tarihsel ve teolojik mirasın modern ulus-devlet bağlamında yeniden yorumlanmasına imkân sağlamış ve zamanla siyasal meşruiyet söyleminin önemli dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Böylece antik kutsal tarih ile modern siyasal travma arasında süreklilik kuran bir hafıza anlatısı inşa edilmiş ve bu anlatı da İsrail devletinin teo-politik meşruiyetinin tarihsel derinliğini besleyen temel unsurlardan biri olmuştur.¹²

İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte teo-politik proje somut bir egemenlik formuna kavuşmakla kalmamış, zamanla güvenlik merkezli, teolojik referanslarla beslenen ve seküler devlet kurumlarıyla birlikte işleyen kendine özgü bir devlet modeline dönüşmüştür. Bu dönüşüm, tarihsel travma ile teolojik hafızadan beslenen sürekli kuşatılmışlık algısının kurumsal bir siyasal stratejiye dönüştüğü bir süreç olarak kavramsallaştırılabilir. İsrail'in kendisini sürekli kuşatma altında bulunan bir "kutsal ulus" olarak konumlandırması hem fiziksel güvenlik algısını hem de ideolojik tahkimatını besleyen başlıca meşruiyet zeminini oluşturmıştır. Devletin kuruluşu, tamamlanmış ve sabit bir tarihsel moment olarak değil, süreklilik arz eden bir oluşum süreci şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu nedenle sınırlar, kuruluş anında kesinlik kazanmış sabit çizgiler olmaktan ziyade, tarihsel ve siyasal koşullara göre yeniden tanımlanan dinamik alanlar hâlinde kalmıştır. Güvenlik eksenli devlet yapılanması, *Tanah*'ta yer alan "düşman kavimler" anlatısıyla paralel bir zihinsel şema içinde şekillenmiş; bu şema, mekânsal tehdit algısını teolojik bir süreklilik içinde yeniden üretmiştir. Sonuç olarak hem coğrafi hem de ideolojik düzlemde kendisini kuşatma altında algılayan bir devlet kimliği inşa edilmiş ve bu kimlik de sürekli teyakkuz hâlini kurumsal norm düzeyine taşımıştır.¹³

Bu çerçevede İsrail devletinin kuruluşu, klasik anlamda bir ulus-devlet inşasından ziyade, dinî meşruiyetle örülmüş kolonyal bir egemenlik projesi olarak görülebilir. Batı modernitesinin sınırında konumlanan İsrail, anayasal düzlemde seküler bir devlet formu benimsemiş olmasına karşın, siyasal ve sembolik düzeyde varlığını kutsal metinlere dayandıran bir meşruiyet söylemi üretmiştir. Böylece seküler anayasal yapı ile teolojik referanslı varlık anlatısı iç içe geçmiş; devlet kimliği, seküler-hukuki ve teolojik unsurların birlikte işlediği çift katmanlı bir meşruiyet zemini üzerinde şekillenmiştir.

Bu ikili yapı, İsrail'in bir yandan *Tanah*'ın vaadini tarihsel düzlemde gerçekleştirerek yükümlü bir teo-politik özne, diğer yandan Batı merkezli

12 Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 181-184; Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 182-186.

13 Ilan Pappé, *The Idea of Israel: A History of Power and Knowledge* (London: Verso, 2014), 25-31; Michael Walzer, *Exodus and Revolution* (New York: Basic Books, 1986), 82-90; Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 36-41.

uluslararası sisteme entegre olmaya çalışan modern bir aktör olarak konumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu konumların yarattığı gerilim, güvenlik politikalarının sürekli genişlemesine ve şiddetin yapısal biçimde yeniden üretilmesine zemin hazırlayan temel dinamiklerden biri hâline gelmiştir. Böylece tarihsel travma, teolojik hafıza ve modern egemenlik stratejileri arasında kurulan süreklilik, şiddetin dönemsel değil, yapısal olarak yeniden üretilmesini mümkün kılan kurumsal ve düşünsel zemini beslemiştir.

2. SEKÜLER SİYONİZM, ARAÇSAL DİN VE HERZLCİ MİRAS

İsrail devletinin teo-politik yapısını sadece dinî aktörler ya da kutsal metin merkezli bir siyasal kavramsallaştırma üzerinden okumak, Siyonist hareketin kurucu seküler karakterini analitik çerçevenin dışına itme riskini barındırır. Bu nedenle İsrail'in şiddet politikaları değerlendirilirken, meşruiyet üretme stratejilerinin teolojik söylemle sınırlı olmadığı, seküler siyasal aklın da dinî sembol ve anlatıları belirli tarihsel bağlamlarda araçsallaştırarak şiddete ideolojik zemin hazırladığı dikkate alınmalıdır. Nitekim modern Siyonizm, başlangıçta büyük ölçüde seküler ve milliyetçi bir hareket olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, seçilmişlik, vaad edilmiş toprak ve Mesih düşüncesi gibi dinî temaları siyasal egemenlik projesini destekleyen sembolik kaynaklara dönüştürmek suretiyle seküler milliyetçilik ile dinî meşruiyet arasında yeni bir sentez üretmiştir.¹⁴

Bununla birlikte bu meşruiyet, İsrail'in iç siyasal söylemiyle sınırlı olmayıp uluslararası düzeyde üretilen ideolojik ve teolojik destek mekanizmalarıyla da beslenmektedir. Nitekim İsrail'in Filistin toprakları üzerindeki kolonyal yerleşim politikalarının, işgalin sürekliliğinin ve sistematik şiddet pratiklerinin uzun yıllar boyunca devam edebilmesi, bunların önemli ölçüde Batı modernitesinin kolonyal mirası ve uluslararası sistemin kurucu güçleri tarafından sağlanan siyasal, askerî ve diplomatik destek sayesinde mümkün olmuştur.¹⁵ Patrick Wolfe'un ortaya koyduğu üzere yerleşimci sömürgecilik (*settler colonialism*), tekil bir işgal olayı olmaktan ziyade yerli toplumu tasfiye ederek onun yerine yeni bir siyasal ve toplumsal düzen kurmayı amaçlayan ve süreklilik arz eden yapısal bir egemenlik biçimidir. Yerleşimci sömürgeciliğin temel mantığı, Wolfe'un ifadesiyle, "yerlinin ortadan kaldırılması" (*logic of elimination*) üzerine kuruludur.¹⁶ Bu açıdan Filistin'deki yerleşim politikaları ve bunları mümkün kılan şiddet pratikleri, geçici güvenlik tedbirlerinden ziyade, yerleşimci sömürgeciliğin kurumsal mantığı içerisinde

14 Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, 48-51.

15 Edward W. Said, *The Question of Palestine* (New York: Vintage Books, 1979), 56-71.

16 Patrick Wolfe, "Settler Colonialism and the Elimination of the Native," *Journal of Genocide Research* 8/4 (2006): 387-409.

değerlendirilmelidir. Modern Siyonizm, bir yandan kutsal tarih anlatılarının dayanarak beslenirken, diğer yandan kendisini Batı'nın Orta Doğu'daki ileri karakolu, medeniyetin temsilcisi ve güvenlik sağlayıcısı olarak sunan kolonyal söylemle de meşruiyet üretmiştir. Dolayısıyla teo-politik meşruiyet ile kolonyal-modern meşruiyet, aynı meşruiyet rejiminin birbirini destekleyen iki ideolojik eksen olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede şiddet, sadece insanı hedef almakla sınırlı kalmamakta; asker-sivil ayrımını fiilen ortadan kaldıran uygulamalarla insan hayatına, yer altı ve yer üstü unsurlarıyla birlikte bitki örtüsünü de kapsayacak biçimde mekâna ve coğrafyaya, ayrıca Filistin toplumunun yaşamını sürdürmesine katkı sağlayan canlılara da yönelmektedir. Bu şiddet biçimiyle iç içe geçen yapısal baskı, yerinden etme ve kolonyal tahakküm pratiklerinin hiçbir söylemsel, siyasal veya teolojik gerekçeyle meşru kabul edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla söz konusu bu uygulamalar, uluslararası insancıl hukukun, temel insan haklarının ve evrensel etik ilkelerin açık ihlalini oluşturmaktadır. Çalışmanın eleştirel odağı da tam bu noktada, kutsal metinlerin belirli literal yorumları ile seküler-kolonyal siyasal aklın kesişiminden doğan ve modern şiddeti meşrulaştıran bütüncül meşruiyet rejiminin nasıl üretildiği ortaya koymaktır.

Bu bağlamda Herzl'in düşünsel mirası, İsrail'in kurumsal sekülerliği ile kutsal söylemin siyasal alandaki sürekliliği arasındaki gerilimi kavramak açısından merkezî bir analitik zemin sunmaktadır. Ancak bu gerilimin analizi, herhangi bir şiddet pratiğini haklılaştırmayı amaçlamamakta; aksine seküler ve dinî söylemlerin kesişim noktalarında siyasal şiddeti zorunlu ve savunulabilir hâle getiren meşrulaştırıcı söylemlerin nasıl üretildiğini görünür kılmayı hedeflemektedir.

Herzl, kişisel inanç dünyası itibarıyla seküler, hatta yer yer din eleştirisine açık bir konumda bulunmasına karşın, Yahudi kutsal metinlerinin ve teolojik hafızanın kolektif mobilizasyon kapasitesini kavrayan pragmatik bir siyasal akıl ortaya koymuştur. *Yahudi Devleti* adlı eserinde formüle ettiği Siyonist proje, teokratik bir devlet modeline yaslanmaz; modern, hukuki ve seküler bir ulus-devlet tasarımı esas alır. Bununla birlikte Herzlcî sekülerlik, dinin kamusal alandan tümüyle tasfiyesini hedefleyen katı bir laiklik anlayışına dayanmaz. Aksine kutsal anlatıların, kriz ve varoluşsal tehdit anlarında siyasal meşruiyet üretmek üzere devreye alınabileceği araçsal bir yaklaşımı temsil eder.¹⁷

17 "Artık bir teokrasiye sahip olmayı sona mı erdirmeliyiz? Kesinlikle ve içtenlikle hayır! İnanç bizi bir arada tutuyor, bilgi bizi özgür kılıyor. Bu yüzden, din adamlarımızın bir kısmı üzerinde öncekilerden gelen herhangi bir teokratik eğilimi muhafaza etmeliyiz. Profesyonel ordumuzu nasıl kışla sınırlarının içinde tutuyorsak, din adamlarımızı da tapınaklarının sınırları içinde tutmalıyız. Ordu ve din adamlığı değerli işler yaptığı sürece onurlandırılmalı. Din adamları, devletin yönetimine de, kendi danışmanlıkları dışında karışmamalı, sadece kendi alanları içinde, içerideki ve dışardaki sorunları hatırlatmalılar. Herkes, kendi evindeymiş gibi inancında ve inançsızlığında özgür olacak. Ve eğer farklı uluslardan ya da farklı inançlardan bir adam aramıza yaşamak için gelirse, ona itibarlı

Bu yönüyle Herzlcı sekülerlik, klasik laiklik modellerinden ayrışır. Bu modelde din, devre dışı kalmış bir unsur olarak değil, gerektiğinde yeniden işlevselleştirilebilen esnek bir meşruiyet kaynağı olarak konumlandırılır.¹⁸ Böylece İsrail, kurumsal düzlemde seküler bir devlet görünümü sergilerken kolektif hafıza ve siyasal retorik düzleminde güçlü teolojik referansları muhafaza edebilmiştir. Babil Sürgünü ve Holokost gibi tarihsel travmalar Tanah merkezli bir kutsal tarih bilinci üretmiş, Herzlcı siyasal organizasyon bu bilinci modern devlet yapısı içinde kurumsal bir işleve dönüştürmüştür. Sonuçta kutsal şiddet, dindar teolojik çevrelerin söylemi olmanın ötesine geçerek, seküler siyasal elitler tarafından travma temelli bir meşruiyet dili içinde yeniden üretilmiştir.

Gideon Sapir ve Daniel Statman'ın işaret ettiği üzere “Yahudi devleti” kavramı, tekil ve zorunlu bir teokratik model dayatmaz. İsrail bağlamında din-devlet ilişkileri tarihsel olarak müzakereye açık, çatışmalı ve çoğulcu bir alan olarak gelişmiştir.¹⁹ Ancak bu çoğulculuk, kutsal metinlerin siyasal etkisinin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Özellikle savaş ve güvenlik söyleminin yoğunlaştığı kriz dönemlerinde teolojik motifler siyasal retorik merkezinin hızla taşınabilmektedir. Böylece kutsal söylem, devletin normatif yapısından ziyade, siyasal mobilizasyon stratejilerinin bir bileşeni hâline gelmektedir. Nitekim Gazze saldırılarının tüm vahşetiyle sürdüğü dönemde, başta Benjamin Netanyahu olmak üzere siyasal aktörlerin, devletin kurumsal seküler karakterinden bağımsız olarak, kolektif bilinçte yer etmiş teolojik referansları yeniden dolaşıma soktukları görülmektedir. Bu durum, teo-politik meşruiyetin anayasal yapının yanında hafıza, travma ve kutsal anlatı repertuarı aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesini göstermektedir.²⁰

Charles Taylor'un sekülerlik analizleri,²¹ sekülerleşmenin kutsalı ortadan kaldırmak yerine onu yeni siyasal ve kültürel biçimler içinde yeniden düzenlediğini göstermesi bakımından İsrail örneğini anlamak açısından önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Zira İsrail örneğinde seküler siyaset, dini

bir koruma ve kanunlar önünde eşitlik hakkı sağlayacağız. Avrupa'da biz hoşgörüyü öğrenmiştik. Bunu alay etmek için söylemiyorum, sözlerimde kinaye yok. Anti-Semitizmin bugünü çok az bir imada eski dini hoşgörüsüzlük için ele alınıyor. Genellikle, medenileşmiş uluslar arasında bir hareket, kendi geçmişlerinin hayaletlerini kovalamaya çalışmak ile anılıyor”, Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, 93.

18 Shlomo Avineri, *The Making of Modern Zionism: The Intellectual Origins of the Jewish State* (New York: Basic Books, 1981), 88-92, 101-104.

19 Gideon Sapir, ve Daniel Statman, *State and Religion in Israel: A Philosophical-Legal Inquiry*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 2-5, 169

20 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 217-220.

21 Charles Taylor, *A Secular Age* (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007), 14-20. Bu çalışmanın Türkçe baskısı için bkz. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019). Talat Asad, *Formations of the Secular* (Stanford University Press, 2003), 1-4, 21-26. Bu çalışmanın Türkçe baskısı için bkz. Talat Asad, *Sekülerliğin Biçimleri Hristiyanlık, İslam ve Modernlik*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

dışlayan bir model geliştirmekten ziyade, onu yeniden biçimlendirerek güvenlik ve şiddet söyleminin sembolik arka planına yerleştirmiştir. Böylece toprak, güvenlik ve ulusal varoluş gibi seküler kategoriler zamanla kutsallık atfedilen değerler hâline gelmiş, şiddet doğrudan Tanrı adına icra edilmese de Tanrı'dan devralındığı varsayılan tarihsel hak ve varoluşsal zorunluluklar üzerinden meşrulaştırılmıştır.²²

Bu yapı, kutsal şiddetin sekülerleşmeyle ortadan kalkmadığını; aksine, seküler siyasal mekanizmalar aracılığıyla daha kurumsal, daha örtük ve daha zor sorgulanabilir bir biçime büründüğünü ortaya koymaktadır. Şiddet artık açık bir teolojik buyruk olma niteliğini yitirerek tarihsel hak, ontolojik güvenlik ve kolektif varoluş söylemleri içinde yeniden tanımlanmış bir zorunluluk şeklinde sunulmaktadır. Bu nedenle modern İsrail bağlamında kutsal şiddet, seküler siyasetten basit bir sapma olarak değil, seküler siyasal kurum ve söylemler içinde yeniden üretilebilen bir meşruiyet biçimi olarak değerlendirilmelidir.

İleride ele alınacak olan Yahudi kutsal metnindeki şiddet ve savaş anlatıları da bu çerçevede okunmalıdır. Söz konusu anlatılar, ilahi buyruklar veya soyut teolojik doktrinler olmanın ötesinde, Yahudi tarihindeki derin travmatik kırılmaların ürettiği kolektif hafızanın metinsel izdüşümleri olarak değerlendirilmelidir. Zira yaşanan sürgün deneyimleri, süreklilik arz eden tehdit algısı ve tarihsel yıkımlar, kimliği korumaya ve yeniden inşa etmeye yönelik sert ve dışlayıcı bir söylemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kutsal toprak ve Mesih inancı, travmatik geçmişin ilahi adalet ve telafi beklentisi üzerinden anlamlandırılmasını sağlayan temel kavramsal araçlar hâline gelmiştir.

Travma burada hatırlanan kolektif bir acı olmanın ötesinde, şiddeti ahlaki sorgulamanın dışına taşıyabilen ve onu kutsal zorunluluk söylemi içinde yeniden üretebilen etkin bir tarih bilinci işlevi görmektedir.²³ Bu durum, tarihsel travmanın mağduriyet hafızasını beslemekle sınırlı kalmayıp, teo-politik meşruiyet rejimini besleyen normatif, dışlayıcı ve şiddeti meşrulaştırıcı anlatılar da üretebilen kurucu bir unsur olduğunu açıkça göstermektedir.

3. KUTSAL METİNLERİN ŞİDDETLE BULUŞMASI VE “ÖTEKİ”NİN TEOLOJİK İNŞASI

Yahudi kutsal metinleri, İsrailoğulları için dinî bir rehber olmanın yanında aynı zamanda tarihsel bir kimlik inşa etme aracıdır. Tanah, Babil Sürgünü'nün derin travmasının ürettiği kolektif bir hafıza ve meşruiyet me-

22 Asad, *Formations of the Secular*, 100-101; Cengiz Batuk ve Rabia Mert, “Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017): 95-127.

23 Baki Adam, “Kutsal Toprak Mesih ve Terör,” *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004): 61-72.

tinlerinden oluşan bir kutsal metin külliyyatıdır. Bu çerçevede, o, ilahi bir bildirimden ziyade, tarihsel yenilgilerin, sürgünlerin ve yıkımların teolojik olarak yeniden anlamlandırılma çabası, hatta deyim yerindeyse İsrailoğullarının kutsallaştırılmış tarihidir. MÖ 586'da Kudüs'ün yıkılması ve İsrailoğullarının önde gelenlerinin Babil'e sürgün edilmesi, Yahudi tarihinde çok önemli bir kırılma noktasıdır.²⁴ Bu olay, hem Tanrı Yahve ile “seçilmiş halk” arasındaki ilişkinin sorgulanmasına hem de İsrailoğullarının kolektif kimliğinin parçalanmasına yol açmıştır. İşte Tanah'ın büyük bölümü, bu travmayı onarma arayışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. *Tekvin* ve *Çıkış* kitaplarında Tanrı'nın İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlerle yaptığı ahit, Babil'de yaşanan kaybın teolojik telafisi olarak yeniden kurgulanmıştır.²⁵ Örneğin Tanrı'nın halkına “süt ve bal akan ülke”yi vadetmesi (*Çıkış* 3:16-17), tarihsel olarak sürgün ve mağlubiyetin karşısına yerleştirilen bir “ilahi restorasyon” anlatısıdır.

Tanah'ın oluşum süreci ve tarihsel bağlamı travmatik teolojinin metinselleşmesi olarak tanımlanabilir. Zira Tanah'ta tarihsel yıkım Tanrısal bir planın parçası gibi sunulurken Babillilerin Kudüs'ü işgali ve akabinde yaşanan Babil sürgünü âdeta kutsallaştırılmıştır. Keza bu süreçte Yahudi kimliğini, “Tanrı'nın öz halkı” olma inancı çerçevesinde, yeniden inşa etme yoluna gidilmiştir. Yahudi olmayanlar ise “Tanrı'nın gazabına uğramış düşman kavimler” olarak betimlenmiştir. Bu şekilde Tanah, yalnızca ilahi nitelikli bir tarih metni olmaktan çıkıp ötekine karşı teolojik üstünlük duygusunu besleyen bir hafıza kaynağına dönüşmüştür. Bu söylem de ilerleyen yüzyıllarda din temelli kutsal şiddetin meşrulaştırılmasına zemin sağlayan düşünsel çerçeveyi meydana getirmiştir.²⁶

Tanah'ın çeşitli bölümleri, Tanrı'nın İsrailoğullarına doğrudan şiddet emri verdiği anlatılarla doludur. *I. Samuel* 15: 2-3'te Tanrı, “Amaleklilere saldır, erkek, kadın, çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür” der. Bu, tarihsel bir olayın anlatımı olmanın ötesinde, sadece insana değil hayvanı da kapsayan daha kapsamlı bir şiddetin kutsallaştırıldığı teolojik bir paradigma örneğidir. Benzer biçimde *Tesniye* 25: 17-19'da “Amaleklilerin anısını göklerin altından silme” buyruğu, hafızayı da bir savaş alanına dönüştürür. Düşman yalnızca fiziksel olarak yok edilmez, hatırası da kutsal metinden silinir. Serkan Sayar, *Amalek* anlatısının tarihsel-teolojik bir düşman tasavvurunu bes-

24 Yahudi tarihi ve Yahudi kutsal metinlerinin oluşumu ile ilgili bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017); Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: Milet Nihal, 2025); Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019); Ömer Faruk Harman (ed.), *Kur'an'da Yahudiler* (İstanbul: KURAMER, 2019).

25 John D. Levenson, *The Death and Resurrection of the Beloved Son* (New Haven: Yale University Press, 1993), 7.

26 *Tanah* ve şiddet ilişkisi konusunda geniş bilgi için bkz. Serkan Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah* (Ankara: Eskiye, 2024), 41-140.

leyerek çağdaş siyasal şiddet diline taşınmak suretiyle şiddetin “ilahi görev” retoriği içinde yeniden üretildiğinin altını çizer.²⁷ *Tesniye* ve *Yeşu* kitaplarında yoğunlaşan bu şiddet örüntüsünde ötekinin “erkek-kadın, çocuk-bebek, hayvanlar” gibi toptan yok edilmesinin tekrar tekrar emredilmesi bunun dinî bir savaş pratiği olarak kurgulandığını gösterir.²⁸ Bu söylem, düşmanı askerî rakip olmaktan çıkarıp teolojik bir kategoriye yerleştirmekle kalmaz, dahası “Kenan” ve “Amalek” temalarını, “öteki”nin teolojik inşasının sertleştiği örnekler olarak hafızalara kazır.

Tanah'taki şiddet ifadelerinden örnekler vermekteki amacımız, söz konusu anlatıların modern İsrail devletinin şiddet politikalarını zorunlu olarak belirlediğini ileri sürmek değil, onların modern siyasal söylemde ahistorik ve literal biçimde yeniden dolaşıma sokulmasının, şiddeti etik sorgulamanın ötesine taşıyan bir meşruiyet dili ürettiğini göstermektir. Bu noktada önemle vurgulanması gereken husus, *Tanah*'taki bu şiddet anlatılarının tarihsel bağlamlarından koparıldığında ortaya çıkan etik sorundur. Mark Juergensmeyer'in de işaret ettiği üzere, kutsal metinlerin tarihsel bağlamlarından koparılarak güncel çatışmalara malzeme yapılması, şiddeti zamansız ve sorgulanamaz hâle getirmektedir. “Kozmik savaş” anlatısı içinde düşman, müzakere edilebilir bir siyasal özne olarak kavranmak yerine, varlığı başlı başına kötülük olarak tanımlanan bir imgeye dönüşmektedir.²⁹

Bu bağlamda Tanah'taki savaş anlatıları, modern siyasal şiddet diline taşındığında, etik sınırlarını aşan güçlü bir sembolik cephanelik işlevi görmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, metinlerin oluştuğu bağlamda bu anlatılar, Babil Sürgünü sonrası hayatta kalma mücadelesi veren İsrailoğullarının travmatik hafızasını yansıtmaktadır. Ancak modern siyasal bağlamda onların yeniden dolaşıma sokulması, şiddetin etik denetim alanı dışına çıkarılmasına elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Sapir ve Statman'ın liberal siyaset felsefesi çerçevesinde vurguladıkları gibi, dinî gerekçeler bireysel vicdan alanında anlamlı olabilir; ancak bu gerekçeler, başkalarının temel haklarını ihlal eden zorlayıcı devlet eylemlerine dönüştüğünde ahlaki ve hukuki meşruiyetlerini yitirirler.³⁰

Tanah'ta vurgulanan bu anlayışın “ilahi adaletin askerî bir pratiğe dönüştüğü” noktayı temsil ettiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Zira insan kaynaklı şiddet, Tanrısal bir görev olarak zihinlere kazınmaktadır.³¹ Nitekim Tanah anlatılarında “mutlak yok etme” (*herem*) söylemi, Tanrı'nın gazabını insan eliyle gerçekleştirme iddiasını doğurur. Dolayısıyla Tanah, Tanrı'nın

27 Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah*, 138.

28 Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah*, 65, 73, 118, 125.

29 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 184.

30 Sapir ve Statman, *State and Religion in Israel*, 136-142.

31 Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah*, 125.

adaletini gerçekleştirme iddiasıyla insan eliyle şiddeti meşrulaştıran bir zihin dünyası üretmiştir.³² İsrail devletinin politik şiddeti, bu ilahi savaş retorığının çağdaş bir yansımasıdır.³³ Dahası son yıllarda İsrail'in siyasal söyleminde Tanah'a, özellikle de *Amalek* anlatısına yapılan göndermelerin artması, kutsal metinlerin çağdaş politik şiddeti meşrulaştırıcı araçlar olarak yeniden dolaşıma sokulduğunu göstermektedir. Başta Netanyahu olmak üzere bazı siyasal aktörlerin Gazze saldırılarının tarihî-dinî metaforlarla açıklaması, çatışmanın güvenlik ve jeopolitik boyutlarının yanı sıra ahlaki ve metafizik bir zorunluluk olarak da kurgulandığının somut göstergelerinden biridir.³⁴

Analizin teolojik indirgemeciliğe düşmemesi için bu noktada analitik bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Politik liderlerin, özellikle kriz ve çatışma dönemlerinde başvurdukları mobilize edici söylem ile devletin anayasal ve hukuki karakteri aynı analitik düzlemde değerlendirilmemelidir. Nitekim Sapir ve Statman'ın da işaret ettiği üzere, İsrail devleti tekil bir dinî yoruma göre yapılandırılmış bir teokrazi değildir. Aksine İsrail, Yahudi kimliği ile liberal anayasal ilkelerin sürekli müzakere edildiği, dinî ve seküler hassasiyetlerin iç içe geçtiği karma bir siyasal ve hukuki yapıya sahiptir. Bu nedenle Amalek, vaat edilmiş toprak veya ilahi görev gibi dinî referansların güncel siyasette kullanılmasını doğrudan devletin hukuki ya da anayasal yapısının zorunlu bir sonucu olarak değerlendirmek isabetli görünmemektedir.³⁵ Bu tür referanslar daha çok siyasal aktörlerin kolektif hafızayı harekete geçirmek, toplumsal seferberliği güçlendirmek ve güvenlik politikalarına ahlaki-metafizik bir meşruiyet zemini kazandırmak amacıyla başvurdukları sem-

32 René Girard, *Violence and the Sacred* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979), 145.

33 Bu tespitin kapsamını ve düzeyini açıklığa kavuşturmak adına şu hususu okuyucunun dikkatine sunmak istiyoruz: Bu çalışmada “kutsal şiddet” kavramı, İsrail devletinin anayasal veya hukuki yapısının doğrudan dinî normlara dayandığı iddiasını ifade etmemektedir. Analizin odağı, kutsal metinlerde yer alan sembol ve anlatıların modern siyasal söylem içerisinde nasıl yeniden yorumlandığı, kolektif hafızanın hangi mekanizmalar aracılığıyla güncel siyasal meşruiyet üretimine dâhil edildiği ve bu söylemlerin güvenlik politikalarını nasıl etkileyebildiğidir. Dolayısıyla çalışma, hukuki normlardan ziyade teo-politik söylem, kolektif hafıza ve siyasal meşruiyet arasındaki ilişkiyi incelemektedir.

34 Filistinli direniş gruplarının başlattığı Aksa Tufanı adlı eylemin İsraili siyasi ve dinî aktörler tarafından *Tanah*'taki düşman kavim Amalek ile özdeşleştirilmesi ve bunun üzerinden İsrail'in şiddet politikasının meşrulaştırılmaya çalışılmasıyla ilgili örnek metinler için bkz. David Harbater, “Why We Must Remember Amalek Now More Than Ever”, 6 Mart 2025, erişim 19 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/why-we-must-remember-amalek-now-more-than-ever/>; Mijan Bitton, “Amalek and the need to name evil”, 6 Mart 2025, erişim 19 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/amalek-and-the-necessity-to-name-evil-zakhor/>; Mel Alexenberg, “Hamas is the reincarnation of Amalek”, 22 Ekim 2023, erişim 17 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/hamas-is-the-reincarnation-of-amalek/>; Lisa Liel, “Genocide, Amalek and the Hague”, 15 Ocak 2024, erişim 17 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/genocide-amalek-and-the-hague/>; Ron Diller, “Amalek is Haman; Haman is Hamas”, 1 Nisan 2024, erişim 18 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/amalek-is-haman-haman-is-hamas/>.

35 Sapir ve Statman, *State and Religion in Israel*, 3-4.

bolik araçlar olarak işlev görmektedir.³⁶ Bununla birlikte devletin normatif yapısı ile siyasal retoriği birbirinden tamamen bağımsız iki alan olarak görmek de analitik açıdan yeterli değildir. Zira İsrail devletinin hukuki düzeni kutsal metinlere doğrudan dayanmıyor olsa bile, siyasal söylem aracılığıyla yeniden üretilen dinî semboller kamuoyunun tehdit algısını, kolektif kimlik tasavvurunu ve güvenlik anlayışını etkileyerek dolaylı da olsa devlet politikalarının şekillenmesine katkıda bulunabilmektedir. Dolayısıyla burada söz konusu olan ilişki, kutsal metinlerden devlet hukukuna uzanan doğrusal bir nedensellikten ziyade, kolektif hafıza, siyasal retorik ve devlet pratiği arasında karşılıklı etkileşim üreten dinamik bir meşruiyet üretim sürecidir.

Bu analitik ayırım, dinî referansların siyasal söylemde kullanılmasının etkisiz veya yalnızca sembolik bir olgu olduğu anlamına da gelmemektedir. Zira Tanah'taki Amalek anlatısı, düşmanı tarihsel bir askerî tehdidin ötesinde, ontolojik düzeyde ortadan kaldırılması gereken mutlak bir kötülük olarak tanımlamaktadır. Sapir ve Statman'ın ortaya koyduğu normatif çerçeveye göre, bu tür dinî anlatılar siyasal söyleme ve kamusal güce eklenilerek başkalarının vicdanını ve temel haklarını ihlal eden siyasal eylemleri meşrulaştırdıklarında, bu anlatılara dayanan etik ve hukuki meşruiyet iddiası geçerliliğini yitirir. Dolayısıyla sorun, kutsal metnin kendisinden değil, onun tarihsel bağlamından kopararak çağdaş siyasal hedefler doğrultusunda araçsallaştırılmasında yatmaktadır.

Tanah'ın bu söylemi, şiddeti etik bir eylem olarak kavranmaktan uzaklaştırıp ilahi bir görev hâline getirmektedir. Bu tarihsel ve düşünsel süreklilik içinde, kuruluşundan bu yana süreklilik gösteren ve dönemsel değişimlerle yeniden şekillenen İsrail politikalarının, Tanah'ta yer alan “yeniden fetih” ve “ilahi hak” anlatılarından beslendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim “Vadedilmiş topraklar” fikri, yalnızca coğrafi bir iddia değil, aynı zamanda tarihsel bir travmanın sembolik telafisidir. Nil'den Fırat'a kadar uzanan toprakların vadedildiğine dair metinler (*Tekvin* 15: 18), Babil'de kaybedilen kimliğin geri kazanılma arzusunun yansımasından başka bir şey değildir.³⁷ İşte bu nedenden dolayı, İsrail'in sınır genişletme politikalarını salt güvenlikle ilgili veya ekonomik gerekçelere dayandırmak mümkün değildir. Çünkü İsrail'in bu arzusunun kökeninde tamamen teolojik bir rehabilitasyon düşüncesi de yatmaktadır.

Tanah'ın kaynaklık ettiği şiddetin niteliği ve boyutları ile ilgili en tehlikeli miraslarından biri, “öteki”yi teolojik bir inşa olarak tanımlamasıdır. Bu öteki inşası, İsrailoğullarını Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak merkeze yerleştirirken

36 Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1995), 9-12.

37 Yehezkel Kaufmann, *The Religion of Israel: From Its Beginnings to the Babylonian Exile*, İngilizceye çev. Moshe Greenberg (Chicago: University of Chicago Press, 1969), 34.

sadece onlara karşı çıkan toplulukları değil, Yahudi olmayan herkesi âdeta Tanrı'nın düşmanları hâline getirmektedir. Bu teolojik ayırım, modern dönemde Siyonist ideolojide daha güçlü bir şekilde yeniden üretilmiştir. Araplar, Filistinliler veya antisemitik olarak nitelenen herkes bu “öteki” kategorisinin çağdaş unsurları olarak tanımlanmıştır. Bu teolojik kurgudan dolayı İsrail'in başta Filistinliler olmak üzere diğer milletlere yönelik yaptığı her askerî ve siyasi saldırı/müdahale, Tanrı'nın buyruğunun yerine getirildiği bir “ilahi görev” olarak sunulmuştur. Böylece şiddet, yalnızca askerî bir araç değil, Tanrı'ya sadakatin kanıtı hâline gelmiştir.

Sapir ve Statman, İsrail'de dinin kamusal alanda güçlü biçimde hissedildiğini belirterek evlilik-boşanma düzeni, rabbani mahkemeler, Şabat uygulamaları ve dinî kurumların finansmanı gibi alanlarda dinin etkisinin ciddi anlamda sürdüğünün altını çizer.³⁸ Bu çok katmanlı yapı, kriz dönemlerinde teolojik referansların siyasal dilde daha görünür hâle gelmesine elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu yapının kırılabilmesi, Yahudi kutsal metinlerinin tarihsel bağlamına geri döndürülmesine bağlıdır. Zira daha önce vurgulandığı üzere Tanah, ilahi bir emir yerine tarihsel bir travmanın ifadesi olarak okunduğunda kutsal şiddetin dinî meşruiyeti de kendiliğinden çökecektir. Ancak modern İsrail devleti ve Hristiyan Siyonist müttefikleri, bu metinleri *ahistorik* biçimde güncelleştirerek her askerî operasyonu “ilahi planın bir parçası” olarak sunmaktadır. Bu durum, modern çağda teolojinin siyaseti rehin almasının en belirgin örneğidir.³⁹ Dahası İsrail içindeki din-devlet düzeni, bu tür meşruiyet tartışmalarına zemin sağlayan kurumsal bir arka plan da üretmektedir. Bu nedenle sorun, kutsal metnin varlığı değil, onun tarihsel bağlamından kopararak çağdaş siyasal amaçlar doğrultusunda literal ve araçsal biçimde yeniden yorumlanmasıdır. Bu noktada etik hermenötik, kutsal metinlerin tarihsel bağlamı, yorum çoğulluğu ve evrensel ahlaki ilkelere ışığında yeniden değerlendirilmesini mümkün kılan temel yorum çerçevesi olarak önem kazanmaktadır.

4. HRİSTİYAN SİYONİZMİ VE TEOLOJİK İTTİFAKLAR

Modern İsrail devletinin siyasal meşruiyeti, Yahudi teolojik hafızası ve içsel kutsal anlatılar kadar, Batı Hristiyan dünyasıyla kurulan güçlü teo-politik ittifaklar üzerinden de inşa edilmektedir. Özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ABD'de kurumsallaşan Hristiyan Siyonizmi, Tanah merkezli “vadedilmiş topraklar” anlatısını Hristiyan eskatolojisiyle birleştirerek İsrail'in siyasal ve askerî politikalarına küresel ölçekte dinî bir meşruiyet

³⁸ Sapir ve Statman, *State and Religion in Israel*, 2-5.

³⁹ Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah*, 108-109.

kalkanı sağlamıştır.⁴⁰ Nitekim Amerikan misyonier tahayyülünde “Siyon” ve “vadedilmiş toprak” fikri, Tanah’taki eskatolojik beklentilerle birleştirilmiştir. Böylece Filistin topraklarının tamamen İsrail egemenliğine geçmesi, Büyük İsrail Krallığı’nın yeniden kuruluşunun ön şartı olarak yorumlanmıştır. Bu durum, dinî motiflerin modern çatışmalarda yıkıcı bir meşruiyet aracına nasıl dönüştürüldüğünü göstermektedir.⁴¹

Hristiyan Siyonistler, Yahudilerin Filistin’e dönmesini, İsa-Mesih’in yeniden gelişi için zorunlu bir önkoşul olarak görürler. Bu anlayış, *Yeni Ahit*’in *Vahiy Kitabı*’nda geçen “İkinci Geliş” (*Parousia*) ile ilgili kehanetleri, İsrail’in toprak hâkimiyetiyle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla İsrail’in askerî genişlemesi, birçok evanjelik grup açısından dinî bir zorunluluk olarak görülmektedir.⁴² Bu olgusal gerçeklikten dolayı İsrail’in Filistin halkına yönelik uyguladığı şiddet politikası, evanjelistler tarafından stratejik ittifakların yanı sıra teolojik ortaklıklarla da desteklenmektedir. ABD’deki evanjelik lobiler ve *Christians United for Israel* gibi örgütler, her İsrail operasyonunu “Tanrı’nın planının gerçekleşmesi” olarak nitelendirmektedir. Bu durum, deyim yerindeyse, dinî meşruiyetin küreselleşmesinden başka bir şey değildir.⁴³ Din adına şiddet uygulayan ve destekleyenlerin zihniyetini çözümlediği *Terror in the Mind of God* adlı çalışmada Juergensmeyer, kutsal şiddetin modern dönemde ulusal sınırları aşarak küresel bir meşruiyet söylemi ürettiğini ve farklı teolojik gelenekleri aynı kozmik savaş anlatısı etrafında birleştirdiğini vurgulamaktadır.⁴⁴ Bu durum, aynı zamanda Hristiyan kutsal metinlerinin bir parçası olan Yahudi kutsal metinlerini sadece Yahudi teolojisinin değil, Batı’nın jeopolitik stratejilerinin de ideolojik dayanağı hâline getirmiştir.

ABD’nin İsrail’e koşulsuz desteği bu teo-politik zeminde anlam kazanmaktadır. Özellikle 2017’de Kudüs’ün “İsrail’in ebedî başkenti” olarak tanınması kararı, diplomatik bir jest olmanın ötesinde, dinî bir sembolün siyasete tercümesidir. Zira bu kararla Hristiyan Siyonizmi, İsrail’in her askerî eylemini “Mesih’in gelişi için atılmış bir adım” olarak gören evanjelik söylemin önemli bir aktörü hâline gelmiştir.

Bu teolojik ittifakın en çarpıcı yanı, Yahudi teolojisinin nihai hedefiyle Hristiyan eskatolojisinin çelişmesidir. Çünkü evanjelik yoruma göre, Mesih’in dönüşü sırasında Yahudilerin büyük kısmı Hristiyanlığa geçecek, kalanlar

40 Timothy P. Weber, *On the Road to Armageddon: How Evangelicals Became Israel's Best Friend* (Grand Rapids: Baker Academic, 2004), 57.

41 Carys Moseley, “Reinhold Niebuhr’s Approach to the State of Israel: The Ethical Promise and Theological Limits of Christian Realism,” *Studies in Christian-Jewish Relations* 4 (2009): 1-19.

42 Victoria Clark, *Allies for Armageddon: The Rise of Christian Zionism* (New York: Oxford University Press, 2007), 134.

43 Doğan ve Aydın, “Christian Zionism and Its Impact on USA Politics,” 47-73.

44 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 185.

ise cezalandırılacaktır.⁴⁵ Buna rağmen İsrail devleti, kısa vadeli diplomatik ve ekonomik kazançlar uğruna bu teolojik çelişkiyi evanjelik desteğin kendi çıkarlarıyla örtüşmesinden dolayı görmezden gelmektedir. Bu durumu “pragmatik teoloji” olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Çünkü neticede İsrail, Hristiyan Siyonizmini kendi politik ajandasına entegre ederek Batı'daki İslamofobik eğilimleri güçlendiren ve şiddet politikalarına teolojik bir meşruiyet sağlayan bu ideolojik ortaklıktan önemli ölçüde yararlanmaktadır. Böylece kutsal metinlerin siyasal işlevi ulusal sınırları aşarak küresel bir meşruiyet rejiminin parçası hâline gelmektedir.

Hristiyan Siyonizminin yükselişi, uluslararası kamuoyunda etik duyarlılığın zayıflamasına yol açmıştır. Çünkü kutsal metinlerle desteklenen bir devlet söylemi, insan hakları ihlallerine karşı geliştirilen her eleştiriyi “Tanrı'nın planına karşı çıkmak” olarak nitelendirir. Gazze'deki sivil ölümler, bu retorikğin en çarpıcı örneklerindendir. İki yılı aşkın süredir İsrail'in Gazze halkına yönelik soykırıma varan şiddeti karşısında Batı dünyasında İsrail'e yönelik eleştiriler arttıkça evanjelik çevreler bu eleştirileri “dinî bir düşmanlık” olarak yorumlamış ve İsrail ile dayanışmayı teolojik gerekçeler ve milliyetçi söylemlerle harmanlayarak yaşanan soykırımı görmezden gelmiştir. Bu durum, modern çağda dinin her zamankinden daha çok siyasal meşruiyet üretme işlevi taşıdığını göstermektedir.

Hristiyan Siyonizmi, İsrail devletinin teo-politik yapısının uluslararası destek ayağını oluşturmaktadır. Bu ideolojik ittifak, Tanah'ın “vadedilmiş toprak” anlatısını küresel bir misyon bilinci içinde yeniden üretmiş ve İsrail'in siyasal ile askerî politikalarına dinî bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Ancak bu kutsal meşruiyet zemini, kendi iç teolojik varsayımları bakımından ciddi çelişkiler barındırmakta; uluslararası hukuk, temel insan hakları ve evrensel etik ilkeler açısından ise meşruiyetini yitirmektedir.

5. KUTSAL METİNLERİN SİYASALLAŞMASINA YÖNELİK TOPLUMSAL TEPKİ VE İÇ POLİTİK GERİLİM

Gazze'ye yönelik saldırıların ve buna bağlı olarak savaşın uzaması, İsrail içinde siyasal ve teolojik düzeyde bir meşruiyet krizini beraberinde getirmiştir. Netanyahu hükümetinin 7 Ekim 2023 sonrasında başlattığı geniş ölçekli askerî operasyonlar kısa vadede “ulusal birlik” duygusunu güçlendirmiş olsa da uzun vadede toplumsal vicdanı ve ahlaki meşruiyet algısını derinden sarsan bir sorgulama sürecini tetiklemiştir. İki yılı aşkın süredir Gazze'de yaşanan ağır yıkım ve soykırımın sonucu olarak çoğu bebek ve çocuklardan olu-

45 Stephen Sizer, *Christian Zionism: Road-map to Armageddon?* (England: InterVarsity Press, 2004), 147 vd.

şan on binlerce sivilin hayatını kaybetmesi, altyapının çökmesi, izolasyonun derinleşmesi ve yaygın açlık, İsrail toplumunun önemli bir kesiminde “Tanrı adına uygulanan şiddetin anlamı” üzerine yeni tartışmaların doğmasına yol açmıştır. Tel Aviv, Hayfa ve Kudüs’te düzenlenen barış yürüyüşlerinde öne çıkan “Tanrı adına değil, insanlık adına dur!” sloganı, bazı hahamların ve akademisyenlerin *Tanah*’ın siyasal amaçlarla araçsallaştırılmasına yönelik eleştirilerini daha görünür hâle getirmiştir.⁴⁶ Bu gelişmeler, *Tanah*’ın tarihsel bağlamı içerisinde yeniden okunması gerektiğine yönelik çağrılarının güçlenmesine katkı sağlamıştır. Kutsal metinlerin politik bir araç olarak kullanımına karşı çıkan teologlar, Tanrı’nın adaletinin savaşta değil, barışta tecelli ettiğini vurgulamaktadır. İsrail devletinin kuruluşundan bu yana kutsal metinlerin siyasal kullanımı, Yahudi toplumunun kendi iç dinamikleri içerisinde uzun süredir görülme- yen ölçüde güçlü bir eleştirel sorgulamaya konu olmaktadır.

Netanyahu hükümeti ise iç muhalefeti sınırlandırmak ve uluslararası eleştirilerin etkisini azaltmak amacıyla “varoluş mücadelesi” ve “ulusal birlik” söylemini daha yoğun biçimde kullanmaktadır. Bu süreçte özellikle koalisyonun dinî Siyonist kanadında yer alan aktörler, siyasal kararları ilahi irade ve kutsal tarih söylemiyle ilişkilendiren açıklamalarda bulunarak askerî operasyonlara dinî bir meşruiyet zemini kazandırmaya çalışmaktadır. Nitekim Ulusal Güvenlik Bakanı Itamar Ben-Gvir’in ateşkes ihtimalini “Tanrı izin vermezse” ifadesiyle değerlendirmesi ve Maliye Bakanı Bezalel Smotrich’in devlet düzeninin Tevrat hukukuna dayanması gerektiğini savunması, siyasal tercihlerin dinî referanslarla gerekçelendirilmesinin güncel örnekleri arasında yer almaktadır. Bu söylem, İsrail siyasetinde uzun süredir gözlemlenen teo-politik meşruiyet arayışının ve bu çalışmada “teolojik güvensizlik sendromu” olarak kavramsallaştırılan yaklaşımın güncel tezahürlerinden birini oluşturmaktadır.⁴⁷ Dahası eleştirilerin yoğunlaştığı dönemlerde devlet söylemi daha belirgin biçimde kutsallaştırılmakta, askerî operasyonlar ise giderek “Tanrısal bir görev” veya tarihsel bir yükümlülük olarak meşrulaştırılmaktadır. Buna karşılık, özellikle genç Yahudi kuşaklar ile bazı liberal dinî çevrelerde adalet, merhamet ve insan onurunu merkeze alan alternatif teolojik yorumların daha görünür hâle gelmesi, Yahudi geleneğinde savaş, devlet ve ahlaki sorumluluk arasındaki ilişkinin yeniden tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Bu gelişmeler, tartışmanın giderek askerî stratejiler-

46 Bkz. Scott Burchill, “The war that broke Israel’s global legitimacy”, *Pearls and Irritations*, 12 Aralık 2025, erişim 11 Temmuz, 2026, <https://johnmenadue.com/post/2025/12/israel-the-reckoning/>.

47 Bkz. Peter Beaumont, “Netanyahu’s political survival in hands of far-right ministers”, 8 Mayıs 2024, *The Guardian*, erişim 9 Temmuz 2026, <https://www.theguardian.com/world/article/2024/may/08/cant-you-kill-some-netanyahus-political-survival-in-hands-of-far-right>.

den kutsal metinlerin çağdaş siyasal bağlamda nasıl yorumlanması gerektiği meselesine yöneldiğini göstermektedir.⁴⁸

2025 yılına ilişkin kamuoyu araştırmaları, İsrail toplumunda savaşın sürdürülmesine ve hükümet politikalarına yönelik eleştirilerin belirgin biçimde arttığını göstermektedir.⁴⁹ Özellikle asker ailelerinin “Çocuklarımızı Tanrı için değil, yaşam için istiyoruz” sloganıyla düzenledikleri protestolar, savaşın yalnızca askerî ve siyasal sonuçlarının değil, dinî gerekçelendirme biçimlerinin de sorgulanmaya başladığını ortaya koymuştur. Bu yönüyle söz konusu itirazlar, yalnızca hükümet politikalarına yönelik bir muhalefeti değil, devlet şiddetini meşrulaştırmak amacıyla kutsal metinlere başvurulmasının sınırlarını tartışmaya açan daha kapsamlı bir vicdani ve teolojik muhasebeyi yansıtmaktadır. Asıl teo-politik kırılma da tam bu noktada görünür hâle gelmektedir. Zira ilk kez Tanah’ın savaş anlatıları ve özellikle Amalek anlatısının çağdaş siyasal çatışmalara uygulanabilirliği, Yahudi dinî çevreleri içerisinde açık biçimde tartışma konusu hâline gelmiştir. Bazı hahamlar ve Yahudi dinî düşünürleri, Tanah’ın savaş anlatılarının tarihsel bağlamından koparılarak çağdaş siyasal çatışmalara uygulanmasına karşı çıkarak Tanrı’nın buyruğunun intikamı değil adaleti, düşmanlığın sürdürülmesini değil insan onurunun korunmasını önceleyen etik ilkeler ışığında yorumlanması gerektiğini savunmaya başlamışlardır.⁵⁰ Bu yaklaşım, tartışmanın savaşın kendisinden çok kutsal metinlerin nasıl yorumlanması gerektiği meselesine yöneldiğini göstermektedir. Dolayısıyla burada ortaya çıkan kırılma, Yahudi geleneğinin terk edilmesinde değil, aynı kutsal metinlerin farklı hermenötik ilkeler doğrultusunda yeniden yorumlanmasında yatmaktadır. Bu çerçevede güncel tartışmalar, belirli askerî operasyonların ahlaki meşruiyetini aşarak, kutsal metinlerin çağdaş devlet şiddetini meşrulaştırmada hangi hermenötik ilkeler doğrultusunda yorumlanabileceği sorusunu Yahudi düşüncesinin

48 Bkz. Yonat Shimron, “A group observant Jews set out to reclaim their tradition’s focus on justice, mercy mid war in Gaza”, 1 Ağustos 2025, National Catholic Reporter, erişim 8 Temmuz 2026, <https://www.ncronline.org/news/group-observant-jews-set-out-reclaim-their-traditions-focus-justice-mercy-amid-war-gaza>.

49 Bkz. “Survey: Most Israelis Say End Gaza War, Prioritize Hostages, Hold Leaders Accountable”, 29 Ağustos 2025, erişim 7 Temmuz 2026, <https://themedialine.org/headlines/survey-most-israelis-say-end-gaza-war-prioritize-hostages-hold-leaders-accountable>; Zein Khalil ve Esat Fırat, “Anket: İsrail halkının hükümete ve orduya olan güveni azaldı”, 3 Ağustos 2025, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/anket-israil-halkinin-hukumete-ve-orduya-olan-guveni-azaldi/3649641>.

50 Zehra Aydın, “7 Ekim Gerçekten İsrail’in 11 Eylül’ü mü?”, 10 Ekim 2023, erişim 17 Temmuz 2026, <https://dipam.org/7-ekim-gercekten-israilin-11-eylulu-mu-israil-ve-abd-neden-bu-soyleme-sahip-cikiyor/>; The Rabbinic Call for Human Rights (T’ruah), “An Open Letter From 750 North American Rabbis and Cantors Responding to the Crisis in Israel and Gaza,” erişim, 13 Temmuz 2026, <https://truah.org/an-open-letter-from-north-american-rabbis-and-cantors-responding-to-the-crisis-in-israel-and-gaza/>; Serkan Sayar, “Dinî Şiddet Tartışmaları Bağlamında Dini İnanç ve Değerler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Açısından Bir Değerlendirme,” *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (2024): 124-143.

merkezî tartışma alanlarından biri hâline getirmiştir. Tartışmanın odağında artık kutsal metinlerin devlet şiddetini meşrulaştıran araçlar olarak mı, yoksa adalet, merhamet ve insan onurunu önceleyen etik ilkeler doğrultusunda mı yorumlanması gerektiği sorusu yer almaktadır.

6. ULUSLARARASI VE BÖLGESEL TEPKİLER BAĞLAMINDA KUTSAL SÖYLEMİN ÇÖKÜŞÜ VE YENİ DİPLOMATİK ARAYIŞLAR

2025 yılı itibarıyla Gazze'de yaşanan yıkım, uluslararası toplum tarafından artık yalnızca konvansiyonel bir savaşın sonucu olarak değil, uluslararası hukuk bakımından “insanlığa karşı suç” ve “soykırım” iddiaları çerçevesinde değerlendirilen sistematik bir şiddet pratiği olarak görülmeye başlanmıştır. Güney Afrika'nın 2024 yılında Uluslararası Adalet Divanı'nda İsrail aleyhine “soykırım” iddiasıyla açtığı dava, İsrail devletinin kutsal metinlere ve tarihsel anlatılara dayalı politik meşruiyet söylemini küresel ölçekte tartışma konusu hâline getirmiştir. Sürece Brezilya ve bazı Latin Amerika ülkeleri destek verirken ABD ve bazı Batılı devletlerin diplomatik ve siyasi müdahaleleri davanın etkisini sınırlamaya yönelik girişimler olarak yorumlanmıştır.⁵¹ Ancak bu frenleme çabaları, özellikle Batılı genç kuşaklar arasında yükselen etik duyarlılık karşısında giderek etkisini yitirmiştir. Üniversitelerden kiliselere, sivil toplum kuruluşlarından sokak protestolarına uzanan geniş bir itiraz dalgası, tartışmayı çatışmanın siyasal ve hukuki boyutunun ötesine taşıyarak devlet şiddetinin dinî referanslarla meşrulaştırılmasını doğrudan sorgulamaya başlamıştır.⁵² Böylece eleştirilerin odağı, belirli askerî saldırıların ötesine geçerek, kutsal metinlerin çağdaş devlet şiddetini meşrulaştırmak amacıyla hangi hermenötik ilkeler çerçevesinde yorumlanabileceği sorusuna yönelmiştir. Bu gelişme, dinî söylemin kamusal hayattan çekildiğini değil, aksine meşruiyetinin insan onuru, adalet ve vicdan gibi evrensel etik ilkeler ışığında yeniden sınanmaya başladığını göstermektedir. Bu bakımdan Gazze sonrasında ortaya çıkan tartışmalar, teo-politik meşruiyet anlayışından kutsal metinlerin etik sorumluluk temelinde yeniden yorumlanmasını esas alan bir

51 Mark LeVine ve Eric Cheyfitz, “Israel, Palestine, and the Poetics of Genocide Revisited,” *Journal of Genocide Research* (2025): 1-23, <https://doi.org/10.1080/14623528.2025.2482297>; Ernesto Verdeja, “The Gaza Genocide in Five Crises,” *Journal of Genocide Research* (2025): 1-23, <https://doi.org/10.1080/14623528.2025.2452707>; OHCHR Raporu (2025), *Legal analysis of the conduct of Israel in Gaza pursuant to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 16 Eylül 2025, erişim 8 Temmuz 2026, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session60/advance-version/a-hrc-60-crp-3.pdf>.

52 Bkz. Yehuda Kurtzer, “All Eyes on Rafah: What is the ethical calculus at play fort he IDF in continuing to conduct this war?”, 4 Haziran 2024, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.hartman.org.il/all-eyes-on-rafah/>.

hermenötik anlayışa yönelişin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Güney Afrika'nın Uluslararası Adalet Divanı'na yaptığı başvuruyla başlayan süreç, yalnızca hukuki tartışmaları değil, modern teolojinin siyasal işlevini de yeniden değerlendirmeye açmıştır. İsrail'in savunmasında merkezî bir yer tutan “devletin varlığını koruma hakkı” söylemi, Tanah'taki “Tanrı'nın halkını savunma” anlatısıyla paralellik göstermektedir. Bu nedenle birçok uluslararası hukuk uzmanı, İsrail'in savunmasının metafizik bir dile yaslandığını, dolayısıyla modern hukukun dinî metaforlarla meşrulaştırılamayacağını vurgulamış; ortaya çıkan tartışmalar, teolojinin diplomasiye tercümesinin güncel bir örneğine dönüşmüştür.⁵³ Böylece İsrail'in güvenlik doktrininin teolojik temelleri, uluslararası hukuk düzleminde belki de ilk kez bu kadar açık biçimde sorgulanmıştır.

Bölgesel düzeyde Gazze'de yaşanan kitlesel sivil yıkım, Arap ve Müslüman dünyasında derin diplomatik kırılmalara yol açmıştır. Mısır, Katar ve Türkiye öncülüğünde 2024 yılı boyunca yürütülen ateşkes ve arabuluculuk girişimleri, İsrail'in askerî öncelikleri ve güvenlik merkezli tutumu nedeniyle kalıcı bir sonuç üretememiştir. Buna karşın, söz konusu ülkeler Birleşmiş Milletler ve İslam İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde “insani koridorların açılması” ve “uluslararası gözlem gücü oluşturulması” yönündeki önerileri gündemde tutmaya devam etmiştir. Bu süreçte Suudi Arabistan'ın Abraham Anlaşmaları kapsamında yürütülen normalleşme sürecini askıya alması ve Gazze'deki sivil kayıpları açık biçimde insanlık dışı olarak nitelendirerek Filistin devletinin tanınmasına yönelik diplomatik baskıyı artırması, İsrail'in bölgesel meşruiyetinde belirgin bir aşınmaya işaret etmiştir. İran'ın uzun yıllar “direniş eksenli” stratejisi doğrultusunda benimsediği dolaylı çatışma yaklaşımı, Haziran 2025'te İsrail ve ABD ile yaşanan doğrudan askerî çatışmalarla yeni bir safhaya evrilmiştir. Her ne kadar çatışmalar kısa süre içerisinde geçici bir ateşkesle sınırlandırılmış olsa da, bu gelişme Ortadoğu'da vekâlet savaşları döneminin yanında devletler arasında doğrudan askerî karşılaşmaların da olağan bir ihtimal hâline geldiğini göstermiştir. Böylece bölgesel dengeler, kontrollü caydırıcılığa dayalı önceki güvenlik mimarisinden daha kırılgan, doğrudan çatışma riskinin arttığı yeni bir güvenlik mimarisine doğru evrilmiştir.⁵⁴

53 Bkz. International Court of Justice (2024), *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (South Africa v. Israel)*, Hague, Netherlands; Andrew San-ger, “Genocide Cases Before the International Court: Community Action to Enforce Fundamental Norms,” *The Cambridge Law Journal*, 83/2, (2024): 199-205. Erişim, 13 Temmuz 2026, <https://www.researchgate.net/publication/385235898>.

54 Philip Loft, “Iran: Impacts of June 2025 Israel and US strikes and Outlook”, House of Commons Library, 22 Temmuz 2025, erişim 13 Temmuz 2026, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10292/CBP-10292.pdf>.

Bununla birlikte, çatışmanın uzaması ve bölgesel istikrarsızlığın küresel ölçekte maliyet üretmeye başlaması, uluslararası aktörleri daha doğrudan diplomatik müdahalelere yöneltmiştir. Bu bağlamda, Trump'ın yeniden devreye giren kişisel ve diplomatik girişimleri sonucunda taraflar arasında bir ateşkes sağlanması, bölgesel aktörlerin uzun süredir sonuç alamadığı arabuluculuk çabalarına kıyasla diplomatik açıdan önemli bir gelişme olmuştur. Ancak bu ateşkes, çatışmanın yapısal nedenlerini ortadan kaldıran kalıcı bir çözümden ziyade, yoğunlaşan insani kriz ve artan uluslararası baskı karşısında oluşan geçici bir denge arayışı olarak değerlendirilmelidir. Bu ateşkes, İsrail'in kutsal söyleme dayalı güvenlik ve varoluş anlatısını yeniden tahkim etmekten ziyade, bu söylemin siyasal ve ahlaki meşruiyetine yönelik uluslararası sorgulamaları daha görünür hâle getirmiştir.

Batı kamuoyunda yaşanan dönüşüm, bu sürecin ayrılmaz bir boyutunu oluşturmaktadır. ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya ve Kanada'da binlerce öğrenci ve akademisyenin “Ateşkes Şimdi” (*Ceasefire Now*) sloganıyla sokaklara çıkması, özellikle Yahudi gençlerinin taşıdığı “Bizim adımıza değil” (*Not in our name*) pankartları,⁵⁵ Tanah'ın politik araçsallaştırılmasına yönelik içsel bir teolojik itiraz olarak değerlendirilmektedir. Batılı entelektüel çevrelerde İsrail eleştirisi artık din karşıtlığı üzerinden değil, evrensel ahlaki sorumluluk ve insan hakları temelinde yürütülmektedir. Üniversitelerde düzenlenen “Tanrı'nın Adaleti mi, İnsanın Vicdanı mı?” başlıklı akademik toplantılar, kutsal söylemin modern dünyada meşruiyet üretme kapasitesinin zayıfladığını açık biçimde göstermektedir.⁵⁶ Dahası bu protestolar, İsrail'in askerî güce dayalı güvenlik doktrininin Batı kamuoyunda giderek daha az ikna edici bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷ Özetle, uluslararası ve bölgesel tepkilerin ortak noktası, kutsal söylemin modern siyasal alanı meşrulaştırma gücünün ciddi biçimde zaafa uğradığı kanaatidir. İsrail'in Tanah merkezli politik söylemi, yalnızca Müslüman dünyada değil, uzun yıllar boyunca İsrail'in en güçlü meşruiyet kaynaklarından birini oluşturan Batı kamuoyunda da giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Bu durum, 1948'den bu yana İsrail'in uluslararası meşruiyet anlatısı açısından önemli bir tarihsel kırılmaya işaret etmektedir. Çünkü İsrail devleti, kuruluşundan itibaren Holokost'un ürettiği ahlaki hafıza, güvenlik kaygıları ve kutsal tarih anlatısıyla desteklenen güçlü bir meşruiyet çerçevesi içerisinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle uluslararası eleştiriler uzun yıllar boyunca büyük ölçüde bu çerçevenin sınırlarını aşamamıştır. Buna karşılık, 7 Ekim sonrasında başta Gaz-

55 “Los Angeles freeway blocked by Jewish protesters against Gaza war”, 14 Aralık 2023, Reuters, erişim 13 Temmuz 2026, <https://www.reuters.com/world/us/los-angeles-freeway-blocked-by-jewish-protesters-against-gaza-war-2023-12-13/>.

56 Sizer, *Christian Zionism: Roadmap to Armageddon?*, 22-27, 208-213.

57 Murat Yeşiltaş, “Israel's legitimacy crisis,” 15 Haziran 2024, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.setav.org/en/israels-legitimacy-crisis>.

ze olmak üzere Filistin topraklarında yürütülen askerî saldırılar ve bunlara eşlik eden sistematik şiddet, yaygın sivil yıkım ve zorla yerinden etme politikaları, 1948 sonrasında inşa edilen meşruiyet çerçevesinin bizzat kendisini tartışmaya açmıştır. Böylece İsrail'in kutsal tarih ve varoluş söylemine dayalı istisnai konumu hem siyasal hem de ahlaki bakımdan önceki dönemlere kıyasla çok daha kapsamlı bir sorgulamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişmeler, kutsal metinlerin tarihsel bağlamlarından koparılarak siyasal şiddeti ve egemenlik politikalarını meşrulaştıracak biçimde araçsallaştırılmasının, seküler uluslararası sistem ile uluslararası hukuk ve vicdan nezdinde giderek daha güçlü biçimde sorgulandığını göstermektedir. Bu yönüyle Gazze sonrasında ortaya çıkan tartışmalar, modern çağda Tanrı adına yürütülen savaşların teo-politik meşruiyetinin ciddi ölçüde aşıldığı yeni bir döneme işaret etmektedir.

7. KUTSAL ŞİDDETİN SINIRLANDIRILMASI: ETİK HERMENÖTİK, ULUSLARARASI HUKUK VE KAMUSAL ETİK

Güncel çatışmalarda başvuru şiddet pratikleri, kutsal metinlerin tarihsel bağlamından koparılarak siyasal meşruiyet üretimi amacıyla araçsallaştırılmasının, teolojik bir sorunun ötesinde derin bir etik ve hukuki kriz doğurduğunu göstermektedir. Özellikle Tanah'ta yer alan *herem* anlatılarının modern siyasal söylemler içinde örtük ya da açık biçimde yeniden dolaşıma sokulması, şiddetin kutsal bir zorunluluk olarak sunulmasına imkân tanımakta ve etik sorumluluk alanını belirsizleştirmektedir. Ne var ki bu durum, kutsal metinlerin şiddeti mutlak surette meşrulaştırdığı şeklinde zorunlu bir teolojik sonuca götürmez. Sorun, metnin kendisinden ziyade, onun tarihsel ve etik bağlamından koparılarak siyasal alanda mutlaklaştırılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁸

Bu çalışmada etik hermenötik, Paul Ricoeur'ün etik yaklaşımından hareketle geliştirilen, kutsal metinleri tarihsel bağlamı, kültürel belleği ve çağdaş etik sorumluluğu birlikte dikkate alarak yorumlamayı esas alan bir yorum modeli olarak kullanılmaktadır.⁵⁹ Bu yaklaşım, kutsal metinleri zamandan ve tarihten bağımsız, değişmez buyruklar bütünü olarak değil; belirli tarihsel koşullar, kolektif travmalar ve siyasal bağlamlar içinde şekillenmiş, her tarihsel dönemde yeniden yorumlanması gereken teolojik anlatılar olarak ele

⁵⁸ Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 34-38.

⁵⁹ Bu çalışmada kullanılan “etik hermenötik” kavramsallaştırması, doğrudan Paul Ricoeur'e ait bir terim olmayıp, onun özellikle *Oneself as Another* adlı eserinde geliştirdiği etik anlayışından hareketle oluşturulmuştur. Ricoeur, etiği “iyi yaşamı, başkalarıyla ve başkaları için, adil kurumlar içinde gerçekleştirme amacı” olarak tanımlamakta ve etik sorumluluğu yorumun merkezî boyutlarından biri olarak ele almaktadır. Bkz. Ricoeur, *Oneself as Another* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 171-180.

almaktadır. Bu yorum modelinin tarihsel boyutu, Jan Assmann'ın kültürel bellek kuramıyla desteklenmektedir. Assmann'a göre kutsal metinlerin anlamı sabit ve değişmez olmayıp tarihsel kırılmalar, kolektif hafıza süreçleri ve değişen toplumsal koşullar içinde sürekli yeniden inşa edilmektedir. Bu çerçevede kutsal metin, *ahistorik* ve evrensel olarak uygulanması gereken bir normlar bütünü değil; belirli tarihsel deneyimlerin ve kolektif hafızanın teolojik dile tercüme edildiği dinamik bir anlam evreni olarak anlaşılmalıdır.

Bu noktada, kutsal metinlerin tarihsel anlamı ile çağdaş etik sorumluluk arasında eleştirel bir ilişki kurmayı amaçlayan bir hermenötik yaklaşım olan “etik hermenötik”, söz konusu sorunun değerlendirilmesinde belirleyici bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Etik hermenötik, kutsal metinleri zamansız ve değişmez buyruklar bütünü olarak değil; belirli tarihsel koşullar, kolektif travmalar ve siyasal bağlamlar içinde şekillenmiş teolojik anlatılar olarak yorumlar. Jan Assmann'ın kültürel bellek kuramı da kutsal metinlerin anlamının sabit olmadığını, tarihsel kırılmalar ve kolektif hafıza süreçleri içinde sürekli yeniden inşa edildiğini ortaya koymaktadır.⁶⁰ Bu perspektiften bakıldığında kutsal metin, ahistorik bir normlar bütünü değil, belirli tarihsel deneyimlerin teolojik dile tercümesi olarak anlaşılmalıdır.

Bu hermenötik yaklaşım benimsendiğinde *herem* anlatıları, ilahi iradenin değişmez ve evrensel talimatları olarak değil, özellikle Babil Sürgünü sonrasında şekillenen travmatik kolektif hafızanın teolojik dile aktarımı olarak okunabilir. Nitekim önceden de vurgulandığı üzere Babil Sürgünü, Yahudi geleneğinde politik bir kırılma olduğu kadar kutsal anlatıların yeniden canlandırılması noktasında da derin bir hafıza krizi yaratmıştır. Böyle bir bakış açısı, kutsal metinleri modern siyasal şiddetin doğrudan ve kaçınılmaz kaynağı olarak görülmekten kurtarıp; insani yorum, etik muhakeme ve sorumluluk alanına geri taşır. Etik hermenötik, kutsal metnin anlamını yalnızca metnin kendisinde değil, onun bugün kim tarafından, hangi bağlamda ve hangi amaçla okunduğunda arayarak şiddeti mutlaklaştıran yorumları sınırlandırır. Bu yaklaşım, Paul Ricoeur'ün hermenötik anlayışıyla uyumlu biçimde, kutsal metnin anlamını metnin ardında değişmez ve tarih üstü bir iradede değil, yorum sürecinde yeniden açığa çıkan anlam ufkunda aramaktadır.⁶¹

Bu hermenötik çerçevenin temel önermesi şudur: Kutsal metinler, modern siyasal pratiklere sınırsız meşruiyet sağlayan araçlar olarak kullanılamaz. Kutsal dilin tarihsizleştirilerek düz anlamıyla siyasal alana taşınması, metni etik sorgulamayı geri plana iten kapalı bir normatif rejime dönüştürür. Juergensmeyer'in “kozmetik savaş” kavramsallaştırması, kutsal söylemin bu biçimde mutlaklaştırıldığında şiddeti etik sorgulamanın ötesine taşıdığını

60 Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization*, 36-38.

61 Paul Ricoeur, *Figuring the Sacred: Religion, Narrative, and Imagination*, çev., David Pellaver (Minneapolis: Fortress Press, 1995), 9.

açıkça göstermektedir.⁶² Güncel çatışma pratiklerinde gözlemlendiği üzere, *herem* mantığının örtük biçimde yeniden üretilmesi, siviller ile savaşanlar arasındaki ayrımı silikleştiren kolektif cezalandırma pratiklerini normalleştirilmekte; şiddeti ölçülülük, orantılılık ve sivil dokunulmazlığı gibi temel etik ilkelerin ötesine taşımaktadır.⁶³

Etik hermenötik ile uluslararası hukuk arasında bu noktada güçlü bir normatif süreklilik ortaya çıkar. Modern uluslararası insancıl hukuk, savaşın varlığını kabul etmekle birlikte, orantılılık, ayırım gözetme ve sivillerin korunması gibi ilkeler aracılığıyla şiddetin mutlaklaştırılmasını engellemeyi amaçlamaktadır.⁶⁴ Ancak kutsal zorunluluk söylemiyle beslenen teo-politik meşruiyet rejimleri, bu hukuki çerçeveyi tali hâle getirerek hukuku varoluşsal tehdidin gölgesinde gözden çıkarılabilir bir düzenleme olarak sunmaktadır.

Bu noktada kamusal etik kavramı, etik hermenötik ile uluslararası hukuku birbiriyle ilişkilendiren kurucu bir düzlem işlevi görür. Kamusal etik, bireysel vicdan ile kurumsal hukuk arasında köprü kuran, siyasal kararların ahlaki sonuçlarını dikkate alan bir sorumluluk anlayışını ifade eder. Kutsal anlatıların mutlaklaştırıldığı şiddet rejimlerinde ise bu kamusal etik alanı daraltmakta, siyasal eylemler etik açıdan tartışmaya kapatılıp mutlak bir tarihsel ya da ilahi misyonun icrası olarak sunulmaktadır. Bu durum, Juergensmeyer'in işaret ettiği üzere, şiddeti "ahlaki olarak kaçınılmaz" bir kader hâline getiren yorum rejimlerinin en tehlikeli sonucudur.⁶⁵

Gösterildiği üzere, kutsal şiddetin sınırlandırılması yalnızca teolojik bir yorum meselesi değil, etik hermenötik, uluslararası hukuk ve kamusal vicdanı ilgilendiren çok katmanlı bir normatif zorunluluktur. Kutsal metinlerin tarihsizleştirilerek doğrudan siyasal söyleme taşınması, şiddeti etik sorgulamanın ötesine iten derin bir kriz üretmektedir. Bu krizden çıkış, kutsal metinleri siyasal şiddetin mutlak meşruiyet kaynağı olmaktan kurtaran; tarihsel bağlamı, insani sorumluluğu ve çoğulcu vicdan anlayışını merkeze alan etik bir yeniden yorumlama sürecine bağlıdır. Bu yönüyle etik hermenötik, kutsal metinleri siyasal şiddetin sınırsız meşruiyet kaynağı olmaktan çıkararak tarihsel bağlam, etik sorumluluk ve insan onurunu merkeze alan bir yorum çerçevesi sunmaktadır. Böylece uluslararası hukukun normatif ilkeleriyle or-

62 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 182-200.

63 Sayar, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı unsuru: Tanah*, 97-105; Kyle C. Dunham, "Yahweh War and Herem: The Role of Covenant, Land, and Purity in the Conquest of Canaan," *Detroit Baptist Seminary Journal* 21 (2016): 7-30.

64 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 Ek Protokol I'de yer alan ayırım (*distinction*) ve orantılılık (*proportionality*) ilkeleri, askeri zorunluluk kavramını sınırlandırarak sivillerin korunmasını normatif bir zorunluluk hâline getirmektedir. Bkz. 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'ne Ek I No'lu Protokol (8 Haziran 1977), md. 48, 51, 52.

65 Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God*, 283-297.

tak bir zeminde buluşarak kutsal şiddeti sınırlandırabilecek teorik ve metodolojik bir imkân ortaya koymaktadır.

SONUÇ

İsrail devletinin siyasal söyleminde şiddetin hangi mekanizmalar aracılığıyla meşrulaştırıldığının incelendiği bu çalışmanın temel iddiası, kutsal şiddetin ne dinî metinlerin doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucu ne de yalnızca güncel güvenlik tehditlerine verilen rasyonel ve konjonktürel bir tepki olduğudur. Bu çalışma, kutsal şiddetin tarihsel travmanın teolojik hafıza aracılığıyla siyasal dile tercüme edilmesiyle oluşan çok katmanlı bir teo-politik meşruiyet rejimi içinde üretildiğini ortaya koymuştur. Bu meşruiyet rejimi, şiddeti sınırlandırılması ve denetlenmesi gereken bir siyasal pratik olmaktan çıkarak varoluşsal bir zorunluluk ve tarihsel bir görev olarak sunmakta, böylece etik ve hukuki sorgulama alanını yapısal biçimde daraltmaktadır.

Çalışma boyunca gösterildiği üzere, Yahudi tarihinde yaşanan Babil Sür-günü ve Holokost gibi kurucu travmalar, modern siyasal tahayyülde kutsal tarih anlatılarıyla birleştirilerek sürekli yeniden üretilen bir tehdit algısının merkezinde yer almaktadır. Tarihsel travma bu bağlamda her yeni çatışmanın mutlak bir varoluş mücadelesi olarak algılandığı dinamik bir anlatı rejimi hâline gelmektedir. Bu söylem, Juergensmeyer'in "kozmetik savaş" kavramsallaştırmasının da işaret ettiği üzere, siyasal çatışmaları sınırlı ve tarihsel ihtilaflar olarak görmeyi bırakıp iyi ile kötünün mutlak karşıtlığına dayanan metafizik mücadelelere dönüştürmektedir.

Bu meşruiyet rejimi, tarihsel düzlemde kurucu travmalardan beslenirken, siyasal düzlemde kutsal hafızanın güncel tehdit algısını sürekli yeniden üretmesiyle varlığını sürdürmektedir. Bu teo-politik çerçeve içinde düşman, müzakere edilebilir bir siyasal aktör olmaktan çıkarılarak ontolojik bir tehdit ve kutsal düzenin karşıtı olarak konumlandırılmaktadır. Böyle bir konumlandırma da şiddeti ahlaki muhasebenin ötesine taşıyarak etik sınırları işlevsizleştirmektedir. Tanah'ta yer alan *Amalek* ve *herem* anlatılarının modern siyasal söylemde örtük biçimde yeniden üretilmesi, bu sürecin en çarpıcı örneklerinden biridir. İncelemede ortaya koyulduğu üzere, güncel siyasette *herem* mantığı literal bir teolojik doktrin olarak değil, düşmanı kolektif, ayrıştırılamaz ve sürekli bir tehdit olarak kodlayan zihinsel bir yapı olarak işlemektedir. Bu yapı, sivil-asker ayrımını bulanıklaştırmakta ve kolektif cezalandırmayı meşrulaştırmaktadır.

Gazze bağlamı, bu analizde, söz konusu teo-politik meşruiyet rejiminin güncel işleyişini görünür kılan bir vaka olarak ele alınmıştır. Gazze, belirli bir coğrafi alan ya da askerî saldırılar dizisi olarak değil, tarihsel travmanın ve kutsal hafızanın mekânsal temsiline dönüştürülmüş bir tehdit alanı olarak

değerlendirilmiştir. Bu temsil biçimi, şiddeti ölçülülük, orantılılık ve sivil dokunulmazlığı gibi etik ve hukuki ilkelerin üzerine taşıyan bir “kutsal zorunluluk” söylemi üretmektedir. Böylece güncel askerî şiddet, geçmiş felaketlerin tekrarını önleyen tarihsel bir sorumluluk ve gelecekteki varoluşun teminatı olarak sunulmaktadır.

Bununla birlikte, bu çalışmada, kutsal metinlerin veya dinî geleneklerin zorunlu olarak mutlak şiddeti meşrulaştırdığı yönünde teolojik determinist bir sonuca varılmamıştır. Bunun yerine, şiddeti kutsallaştıran temel sorunun, kutsal metinlerin tarihsizleştirilerek düz anlamlarıyla siyasal söyleme taşınması olduğu gösterilmiştir. Bu noktada çalışmanın normatif omurgasını oluşturan etik hermenötik yaklaşım çerçevesinde, Yahudi metinleri zamansız ve değişmez buyruklar olarak değil, belirli tarihsel koşullar, kolektif travmalar ve siyasal bağlamlar içinde şekillenmiş anlatılar olarak ele alınmıştır. Bu hermenötik yaklaşım, söz konusu kutsal metinleri modern siyasal şiddetin mutlak meşruiyet kaynağı olmaktan çıkararak insani yorum ve etik sorumluluk alanına iade etmiştir.

Etik hermenötik perspektif, kutsal metinlerin tarihsel bağlamları içinde yeniden yorumlanmasını dinin kamusal alandan dışlanması olarak görmektedir. Aksine bu yaklaşım, kutsal metinlerin şiddeti meşrulaştıran yorumlarını eleştirel biçimde sorgulayarak adalet, merhamet, insan onuru ve sorumluluk eksenindeki etik imkânlarını yeniden görünür kılmaktadır. Böylece şiddeti kutsallaştıran yorumların yerini, kutsal hafızayı şiddeti yeniden üreten bir araç olmaktan çıkarıp etik sorumluluğu güçlendiren bir kaynak olarak değerlendiren yorumlar almaktadır. Bu bağlamda etik hermenötik, kutsal metinleri şiddetin mutlak meşruiyet kaynağına dönüştüren yorumları tarihsel bağlam ve etik sorumluluk temelinde yeniden değerlendirerek, kutsal şiddeti meşrulaştıran söylemleri sınırlandırılabilir ve sorgulanabilir yorum pratikleri olarak konumlandırmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde tartışılan, meselenin uluslararası hukuk, vicdan ve kamusal etik boyutu ise bu konumlandırmayı kurumsal ve bağlayıcı bir çerçeveye taşımaktadır. Uluslararası insancıl hukuk, pozitif normlardan oluşan teknik bir düzenleme olduğu kadar kamusal vicdanın tarihsel olarak kurumsallaşmış ifadesidir. Sivillerin korunması, orantılılık ve ayırım gözetme ilkeleri, şiddetin kutsal veya varoluşsal gerekçelerle mutlaklaştırılmasına karşı geliştirilmiş normatif bariyerlerdir. Ancak kutsal zorunluluk söylemi, bu ilkeleri olağanüstü koşullarda askıya alınabilir normlar olarak sunduğunda, hukuku etik kaynağından koparmaktadır.

Bu noktada kamusal etik, bireysel vicdan ile kurumsal hukuk arasında kritik bir ara düzlem olarak ortaya çıkmaktadır. Kamusal etik, siyasal kararların yalnızca stratejik sonuçlarını değil, ahlaki bedellerini de dikkate alan bir sorumluluk anlayışını ifade eder. Kutsal anlatıların mutlaklaştırıldığı şiddet

rejimlerinde ise bu alan daralmakta; siyasal aktörler eylemlerini etik tartışmanın ötesinde, tartışılmaz bir tarihsel misyonun icrası olarak sunmaktadır. Bu durum, hukuku teknokratik bir forma indirgerken vicdanı da etkisizleştirmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, kutsal şiddetin dinî metinlerin zorunlu ve kaçınılmaz bir sonucu olmadığını; tarihsel travma, kutsal hafıza ve siyasal meşruiyet söyleminin belirli yorum rejimleri içinde birleşmesiyle üretilen bir teo-politik meşruiyet rejiminin ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Bu tespit, kutsal şiddetin kaçınılmaz bir kader değil, etik, hukuki ve kamusal müdahalelere açık tarihsel ve siyasal bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede etik hermenötik, uluslararası hukuk ve kamusal vicdanın birlikte oluşturduğu bütüncül normatif zemin, kutsal zorunluluk söyleminin sınırlandırılmasını ve şiddetin yeniden etik denetime tabi tutulmasını mümkün kılmaktadır. Aksi hâlde kutsal hafıza, travmayı iyileştiren bir kaynak olmaktan çıkarak onu sürekli yeniden üreten bir şiddet döngüsünün parçası hâline gelmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki, “Kutsal Toprak Mesih ve Terör,” *Dini Araştırmalar* 7/20 (2004): 61-72.
- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, (2019).
- Alexenberg, Mel, “ Hamas is the reincarnation of Amalek”, 22 Ekim, 2023, erişim 17 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/hamas-is-the-reincarnation-of-amalek>.
- Asad, Talat, *Formations of the Secular*, Stanford University Press, 2003. Bu çalışmanın Türkçe baskısı için bkz. Talat Asad, *Sekülerliğin Biçimleri Hristiyanlık, İslam ve Modernlik*, çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Assmann, Jan *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Avineri, Shlomo, *The Making of Modern Zionism: The Intellectual Origins of the Jewish State*, New York: Basic Books, 1981.
- Aydın, Zehra, “7 Ekim Gerçekten İsrail’in 11 Eylül’ü mü?”, 10 Ekim 2023, erişim 17 Temmuz 2026, <https://dipam.org/7-ekim-gercekten-israilin-11-eylulu-mu-israil-ve-abd-neden-bu-soyleme-sahip-cikiyor/>.
- Batuk, Cengiz ve Mert, Rabia, “Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail,” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017): 95-127.
- Beaumont, Peter, “Netanyahu’s political survival in hands of far-right ministers”, 8 Mayıs 2024, The Guardian, erişim 9 Temmuz 2026, <https://www.theguardian>.

com/world/article/2024/may/08/cant-you-kill-some-netanyahus-political-survival-in-hands-of-far-right?.

Biale, David, *Blood and Belief: The Circulation of a Symbol Between Jews and Christians*, Berkeley: University of California Press, 2007.

Bitton, Mijan, "Amalek and the need to name evil", 6 Mart 2025, erişim 19 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/amalek-and-the-necessity-to-name-evil-zakhor/>.

Burchill, Scott, "The war that broke Israel's global legitimacy", Pearls and Irritations, 12 Aralık 2025, erişim 11 Temmuz, 2026, <https://johnmenadue.com/post/2025/12/israel-the-reckoning/>.

Clark, Victoria, *Allies for Armageddon: The Rise of Christian Zionism*, New York: Oxford University Press, 2007.

Diller, Ron, "Amalek is Haman; Haman is Hamas", 1 Nisan 2024, erişim 18 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/amalek-is-haman-haman-is-hamas/>.

Doğan, Servet ve Aydın, Mahmut, "Christian Zionism and Its Impact on USA Politics," *Milel ve Nihal* 21 (2024): 47-73.

Dunham, Kyle C., "Yahweh War and Herem: The Role of Covenant, Land, and Purity in the Conquest of Canaan," *Detroit Baptist Seminary Journal* 21 (2016): 7-30.

Girard, René, *Violence and the Sacred*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979.

Gürkan, Salime Leyla, "Siyonizm'in Seküler ve Dinî Temelleri," *Dosya* Kasım 2023.

Gürkan, Salime Leyla, *Yahudilik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

Harbater, David, "Why We Must Remember Amalek Now More Than Ever", 6 Mart 2025, erişim 19 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/why-we-must-remember-amalek-now-more-than-ever/>.

Harman, Ömer Faruk, (ed.), *Kur'an'da Yahudiler*, İstanbul: KURAMER, 2019.

Herzl, Theodor, *Yahudi Devleti*, çev. Sedat Demir, İstanbul: Ataç Yayınları, 2007.

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session60/advance-version/a-hrc-60-crp-3.pdf>.

<https://www.theguardian.com/world/article/2024/may/08/cant-you-kill-some-netanyahus-political-survival-in-hands-of-far-right>.

International Court of Justice (2024), *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (South Africa v. Israel)*, Hague, Netherlands.

Juergensmeyer, Mark, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, gözden geçirilmiş 4. bs., California: California Press, 2017.

Kaufmann, Yehezkel, *The Religion of Israel: From Its Beginnings to the Babylonian Exile*, İngilizceye çev. Moshe Greenberg, Chicago: University of Chicago Press, 1969.

- Khalil, Zein ve Fırat, Esat, “Anket: İsrail halkının hükümete ve orduya olan güveni azaldı”, 3 Ağustos 2025, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/anket-israil-halkinin-hukumete-ve-orduya-olan-guveni-azaldi/3649641>.
- Kurtzer, Yehuda, “All Eyes on Rafah: What is the ethical calculus at play for the IDF in continuing to conduct this war?”, 4 Haziran 2024, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.hartman.org.il/all-eyes-on-rafah/>.
- Levenson, John D., *The Death and Resurrection of the Beloved Son*, New Haven: Yale University Press, 1993.
- LeVine, Mark ve Cheyfitz, Eric, “Israel, Palestine, and the Poetics of Genocide Revisited,” *Journal of Genocide Research* (2025): 1-23, <https://doi.org/10.1080/14623528.2025.2482297>.
- Lewis, Bernard, *The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years*, New York: Scribner, 1995.
- Liel, Lisa, “Genocide, Amalek and the Hague”, 15 Ocak 2024, erişim 17 Temmuz 2026, <https://blogs.timesofisrael.com/genocide-amalek-and-the-hague/>.
- Loft, Philip, “Iran: Impacts of June 2025 Israel and US strikes and Outlook”, House of Commons Library, 22 Temmuz 2025, erişim 13 Temmuz 2026, <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10292/CBP-10292.pdf>.
- “Los Angeles freeway blocked by Jewish protesters against Gaza war”, 14 Aralık 2023, Reuters, erişim 13 Temmuz 2026, <https://www.reuters.com/world/us/los-angeles-freeway-blocked-by-jewish-protesters-against-gaza-war-2023-12-13/>.
- Meral, Yasin, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*, İstanbul: Milet Nihal, 2025.
- Moseley, Carys, “Reinhold Niebuhr’s Approach to the State of Israel: The Ethical Promise and Theological Limits of Christian Realism,” *Studies in Christian-Jewish Relations* 4 (2009): 1-19.
- Muminov, Nurlan, Holokost Anlatısının İsrail Devlet Kimliği İnşasındaki Rolü ve Arap Ülkelerine Yönelik Dış Politikasına Etkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Neusner, Jacob, *Judaism and Its Social Metaphors: Israel in the History of Jewish Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- OHCHR Raporu (2025), *Legal analysis of the conduct of Israel in Gaza pursuant to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, 16 Eylül 2025, erişim 8 Temmuz 2026,
- Pappé, Ilan, *The Idea of Israel: A History of Power and Knowledge*, London: Verso, 2014.
- Ricoeur, Paul, *Figuring the Sacred: Religion, Narrative, and Imagination*, çev., David Pellaver, Minneapolis: Fortress Press, 1995.
- Ricoeur, Paul, *Oneself as Another*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

- Said, Edward W., *The Question of Palestine*, New York: Vintage Books, 1979.
- Sand, Şlomo, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi? Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Sanger, Andrew, "Genocide Cases Before the International Court: Community Action to Enforce Fundamental Norms," *The Cambridge Law Journal* 83/2 (2024): 199-205, erişim, 13 Temmuz 2026, <https://www.researchgate.net/publication/385235898>.
- Sapir, Gideon ve Statman, Daniel, *State and Religion in Israel: A Philosophical-Legal Inquiry*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Sayar, Serkan, "Dini Şiddet Tartışmaları Bağlamında Dini İnanç ve Değerler: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam Açısından Bir Değerlendirme," *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (2024): 124-143.
- Sayar, Serkan, *Yahudilikte Şiddetin Meşrulaştırıcı Unsuru Tanah*, Ankara: Eskiyeşi, 2024.
- Sapir, Gideon ve Daniel Statman. *State and Religion in Israel*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Shimron, Yonat, "A group observant Jews set out to reclaim their tradition's focus on justice, mercy amid war in Gaza", 1 Ağustos 2025, *National Catholic Reporter*, erişim 8 Temmuz 2026, <https://www.ncronline.org/news/group-observant-jews-set-out-reclaim-their-traditions-focus-justice-mercy-amid-war-gaza>.
- Sizer, Stephen, *Christian Zionism: Road-map to Armageddon?* England: InterVarsity Press, 2004.
- Smith, Anthony D., *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity*, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- "Survey: Most Israelis Say End Gaza War, Prioritize Hostages, Hold Leaders Accountable", 29 Ağustos 2025, erişim 7 Temmuz 2026, <https://themedialine.org/headlines/survey-most-israelis-say-end-gaza-war-prioritize-hostages-hold-leaders-accountable/>.
- Taylor, Alan R., *İsrail'in Doğuşu*, çev. Dilek Akari, İstanbul: Pınar Yayınları, 2000.
- Taylor, Charles, *A Secular Age*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007. Bu çalışmanın Türkçe baskısı için bkz. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, çev. Dost Körpe, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2019.
- The Rabbinic Call for Human Rights (T'ruah), "An Open Letter From 750 North American Rabbis and Cantors Responding to the Crisis in Israel and Gaza," erişim, 13 Temmuz 2026, <https://truah.org/an-open-letter-from-north-american-rabbis-and-cantors-responding-to-the-crisis-in-israel-and-gaza/>.
- Traverso, Enzo, *Yahudi Modernitesinin Sonu: Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi*, çev. Zeynep Bursa, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.

- Verdeja, Ernesto, “The Gaza Genocide in Five Crises,” *Journal of Genocide Research* (2025): 1–23, <https://doi.org/10.1080/14623528.2025.2452707>.
- Walzer, Michael *Exodus and Revolution*, New York: Basic Books, 1986.
- Weber, Timothy P., *On the Road to Armageddon: How Evangelicals Became Israel's Best Friend*, Grand Rapids: Baker Academic, 2004.
- Wolfe, Patrick, “Settler Colonialism and the Elimination of the Native”, *Journal of Genocide Research* 8/4 (2006): 387-409.
- Yeşiltaş, Murat, “Israel's legitimacy crisis”, 15 Haziran 2024, erişim 7 Temmuz 2026, <https://www.setav.org/en/israels-legitimacy-crisis> .
- Zerubavel, Yael, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago: University of Chicago Press, 1995.